

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Velká východní krize 1875–1878

Kryštof Poborský

Plzeň 2014

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra historických věd

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Obecné dějiny

Bakalářská práce

Velká východní krize 1875–1878

Kryštof Poborský

Vedoucí práce:

PhDr. Roman Kodet, Ph.D.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2014

.....

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucímu své bakalářské práce PhDr. Romanu Kodetovi, Ph.D. za cenné rady a odborné připomínky, které mi poskytl při jejím zpracování.

Obsah

ÚVOD.....	6
1 Evropské velmoci a Východní otázka před rokem 1875	9
1.1 Panslavismus.....	14
1.2 Osmanská říše v 60. a 70. letech 19. století.....	15
2 Povstání v Bosně a Hercegovině	19
2.1 Andrásyho nóta	21
2.2 Berlínské memorandum.....	23
2.3 Dubnové povstání	25
3 Rok tří sultánů	27
3.1 Srbsko-turecká válka	28
3.1.1 Dohody ze Zákup	29
4 Konstantinopolská konference	32
4.1 Budapešť'ská konvence	34
5 Rusko-turecká válka 1877–1878.....	36
5.1 Sanstefanská mírová smlouva	39
6 Berlínský kongres.....	42
Závěr.....	47
Seznam použité literatury.....	50
Resumé	52

ÚVOD

Od konce 18. století se Osmanská říše potýkala se stále většími problémy, které oslabovaly její mezinárodní pozici. Příčiny jejího zaostávání byly především socioekonomického rázu. Zatímco v Evropě probíhala průmyslová revoluce, na území Osmanské říše přetrvával zaostalý feudální systém. Někdejší zahraničněpolitická dynamika byla dávnou minulostí a sultánovu říši navíc oslabovaly emancipační snahy balkánských národů, nejprve Srbů a následně Řeků. Dědictví „nemocného muže na Bosporu“ začalo přitahovat také ostatní evropské mocnosti, zejména carské Rusko.

Ve snaze odvrátit úpadek říše proto docházelo v průběhu 19. století k zavádění nejrůznějších reforem, které měly zemi zmodernizovat a obnovit tak její někdejší slávu. Avšak chronický nedostatek financí odsuzoval mnohé reformy k nezdaru. Upadající vliv Osmanské říše pak sledovaly se stále větší pozorností všechny evropské mocnosti, některé s nelibostí, jiné čekaly na svou příležitost, aby konečně naplnily své zahraničněpolitické ambice. Problematika budoucnosti „tureckého dědictví“, neboli Východní otázka, zaměstnávala evropskou diplomacii téměř sto padesát let a při řešení tohoto problému se jednotlivé země nevyhnuly ani ozbrojeným konfliktům. Velká východní krize ze 70. let 19. století pak byla dalším vážným střetem evropských mocností v oblasti Východní otázky.

Cílem této bakalářské práce je analyzovat základní události Velké východní krize s ohledem na její příčiny a mezinárodní důsledky, které měly vliv na další utváření vztahů evropských velmocí ve sféře Východní otázky. Dále se zaměřuje na některé události konkrétněji a zasazuje je do širšího rámce mezinárodních vztahů. Věnuje se také dopadům krize na vnitropolitický vývoj v Osmanské říši.

Bakalářská práce je rozdělena do šesti hlavních kapitol, které jsou následně pro větší přehlednost děleny do dalších podkapitol. Kapitoly jsou řazeny v chronologickém sledu. V první kapitole je představena mezinárodní situace v Evropě před rokem 1875. Hlavní důraz je kladen na události, které zásadním způsobem proměnily podobu mezinárodních vztahů a nastíněn je také vztah jednotlivých evropských zemí k Osmanské říši. Pozornost je také věnována vzniku sjednoceného Německa, kvůli kterému došlo ke změně rozložení sil v Evropě a následnému vytvoření Spolku tří císařů, který značnou měrou ovlivňoval mezinárodní vztahy i průběh Velké východní krize. Dále tato kapitola

zachycuje vývoj Osmanské říše v 60. a 70. letech 19. století s ohledem na její vnitřní reformy a hospodářskou situaci.

Druhá kapitola se zabývá příčinami a počátkem Velké východní krize a internacionalizací tohoto problému. Dále je zde rozebrána snaha velmocí zažehnat krizi v jejím počátku pomocí různých reformních opatření. Sledovány jsou i specifické zájmy Velké Británie, Ruska a Rakousko-Uherska v oblasti Východní otázky. Třetí kapitola se pak zaměřuje na události v hlavním městě Osmanské říše, které přispěly k eskalaci krize a následně k srbsko-turecké válce. Pozornost je také věnována jednáním jednotlivých velmocí na pozadí tohoto konfliktu. Následující kapitola reflektuje snahu velmocí konečně vyřešit Velkou východní krizi diplomatickými prostředky na mezinárodní konferenci, a také popisuje tajné dohody Ruska a Rakousko-Uherska, ve kterých si obě země vymezily sféry vlivu na Balkáně. Pátá kapitola je věnována rusko-turecké válce z let 1877–1878 a mezinárodní reakci na Sanstefanský mír. Poslední kapitola pojednává o Berlínském kongresu, jeho průběhu a nejdůležitějších závěrech. Zvláštní pozornost je věnována důsledkům pro Rakousko-Uhersko, Rusko, Velkou Británii a Osmanskou říši. Dále se zaměřuje na jednání, která tomuto kongresu předcházela.

Tématem Velké východní krize se česká odborná literatura zabývá velice okrajově, a pokud je této problematice věnována výraznější pozornost, tak pouze na pozadí historického vývoje jednotlivých zemí, které byly touto událostí zasaženy. V prostředí české historiografie tedy chybí nějaká ucelená monografie zachycující tuto historickou událost s ohledem na její příčiny, průběh a dopady v mezinárodním i lokálním charakteru. Naopak zahraniční historiografie se oné problematice věnovala podrobněji, a proto jsem při psaní této práce značně využíval publikací zahraničních autorů, a to jak v českém překladu, tak v originále.

Přesto se jedním ze stěžejních pramenů při tvorbě mé bakalářské práce stala monografie českého historika Eduarda Gombára *Moderní dějiny islámských zemí*. V této knize autor podrobně popisuje vnitropolitické a zahraniční problémy Osmanské říše od neúspěšného pokusu o dobytí Vídně v roce 1683 až do jejího zániku v roce 1923. Tato kniha tedy poskytuje cenné informace pro pochopení postavení Osmanské říše v rámci „evropského koncertu“ v 60. a 70. letech 19. století.

Problematiku vnitropolitického vývoje a mezinárodního postavení Osmanské říše také osvětluje kniha Alana Palmera *Úpadek a pád Osmanské říše*, je však nutné podotknout, že se v tomto díle vyskytuje řada nepřesností, a je proto nezbytné ji srovnávat

s ostatními prameny. Velice přínosným zdrojem informací pro mou práci byl také článek Romana Kodeta *Rakousko-Uhersko a Východní krize 1875–1878*, který byl vydán v časopise *Historický obzor* a který analyzuje rakousko-uherskou zahraniční politiku v průběhu Velké východní krize. Dále pro mne byla důležitá práce Mishy Glenneho *Balkán 1804–1999. Nacionalismus, válka a velmoci*, ve které se autor věnuje problematice Velké východní krize, avšak především s ohledem na její dopady pro vývoj a utváření Balkánského poloostrova.

Ze zahraničních autorů se tématu důkladně věnuje M. S. Anderson v knize *The Eastern Question 1774–1923. A Study in International Relations*, ve které podává ucelený pohled na problematiku Velké východní krize a soustřeďuje se také na specifické zájmy evropských velmocí ve sféře Východní otázky. Anderson věnuje rovněž značnou pozornost tomu, jak Východní krize proměnila vztahy mezi jednotlivými velmocemi, a to jak v průběhu krize, tak i po jejím vyřešení na Berlínském kongresu. Autor rovněž zmiňuje aspirace balkánských národů a zachycuje proměnu postavení Osmanské říše na mezinárodním poli. Proto jeho práci považuji za jeden ze stěžejních zdrojů.

Pro pochopení motivů a jednání velmocí v průběhu Velké východní krize shledávám také jako velice důležité monografie, které jsou věnované jejich zahraničním politikám. Ruskou zahraniční politikou se zabývá kniha Barbary Jelavich *A Century of Russian Foreign Policy 1814–1914*. Problematika britské zahraniční politiky je popsána v díle Kennetha Bournea *The Foreign Policy of Victorian England 1830–1902*. Postoji a úsilím rakousko-uherské zahraniční politiky se pak zabývá F. R. Bridge ve své práci *From Sadowa to Sarajevo. The Foreign Policy of Austria-Hungary 1866–1914*. Jako doplňující zdroje informací mi posloužily publikace od Vladimíra Nálevky *Koncert velmocí. Mezinárodní vztahy v letech 1871–1914* a od Williama L. Langerera *European Alliances and Alignments 1871–1890*.

Na tomto místě pokládám za důležité objasnit používané termíny Turecko, Turek a Osman. Termín Turecko je nutné chápat pouze jako synonymum k Osmanské říši, jelikož samotné Turecko vzniklo až v roce 1923. Ve stejném smyslu jsou tedy užívány i pojmy Turek a Osman. Při psaní osmanských jmen a názvů jsem se pak řídil moderním tureckým pravopisem psaným latinkou, který používá ve své monografii Eduard Gombár.

1 Evropské velmoci a Východní otázka před rokem 1875

Na přelomu 60. a 70. let 19. století došlo v Evropě k zásadní události, která předurčila další vývoj mezinárodních vztahů. Touto událostí byla prusko-francouzská válka z let 1870–1871, ve které Prusko Francii drtivě porazilo a ukončilo tak éru francouzské politické dominance na evropském kontinentu. Pád druhého císařství ve Francii a vznik sjednoceného Německa z ledna 1871, respektive Německého císařství, o něž se výrazně zasloužil Otto von Bismarck, který byl v letech 1862–1890 pruským ministerským předsedou a po roce 1871 též říšským kancléřem, změnilo poměr sil v kontinentální Evropě.¹ Význam prusko-francouzské války vystihl Benjamin Disraeli při svém vystoupení v Dolní sněmovně: „*Není to obyčejná válka... Tato válka představuje německou revoluci, větší politickou událost, než jakou byla v minulém století francouzská revoluce... Teprve budoucnost ukáže, jaký bude mít společenský dopad... To je nový svět, nové vlivy na práci, nové a neznámé záměry a nebezpečí, s nimiž se musíme vyrovnat... Rovnováha sil byla zcela zničena. Země, která nejvíc trpí a která cítí nejvíc dopad této změny, je Anglie.*“² Avšak Velká Británie za prusko-francouzského konfliktu zůstala v neutralitě a také zaujala jasné stanovisko k prohlášení německé jednoty. Velká Británie ji uznala, dokonce ji v dané chvíli přivítala, protože v ní spatřovala protiváhu proti ambicím Francie, která pro Londýn představovala stále nebezpečného soupeře v zápasu o vládu nad koloniálním světem. Velká Británie v německé jednotě spatřovala také protiváhu proti Rusku.³

Francie byla nicméně sražena na kolena a podle prusko-francouzské mírové smlouvy z května 1871 byla „*nucena Německu odstoupit Alsasko a Lotrinsko, zaplatit válečnou kontribuci ve výši 5 miliard zlatých franků s tím, že do poslední splátky bude část Francie okupována*“.⁴ Prestiž Francie byla poškozena, nyní musela směřovat všechny své síly na splacení astronomické válečné kontribuce, a tím pádem i její aktivita na Blízkém východě strmě poklesla. Oslabení francouzského vlivu v Osmanské říši, který zde byl velice silný od Krymské války, se nejvýrazněji projevilo snížením role frankofilských reformátorů. Pozice Francie na Blízkém východě začalo nahrazovat Rakousko-Uhersko. Značně se zvýšil také vliv Ruska u Vysoké Porty a aktivitu vyvíjelo nepřímo i Německo.⁵

¹ HLAVAČKA, Milan, PEČENKA, Marek, *Trojspolek. Německá, rakousko-uherská a italská zahraniční politika před první světovou válkou*, Praha 1999, s. 11–15.

² GLENNY, Misha, *Balkán 1804–1999. Nacionalismus, válka a velmoci*, Praha 2003, s. 115.

³ BAUER, František, *Bismarck v mezinárodní politice po prusko-francouzské válce (1871–1890)*, Praha 2001, s. 18.

⁴ VESELÝ, Zdeněk, *Smlouvy, pakty, dohody*, Praha 2006, s. 171.

⁵ GOMBÁR, Eduard, *Moderní dějiny islámských zemí*, Praha 1999, s. 231.

Po vítězství nad francouzským rivalem dělal Bismarck vše proto, aby svou zemi politicky stabilizoval a zabezpečil. Jeho zahraniční politika se orientovala výhradně na Evropu. Jeho primárním cílem byla izolace Francie. Bismarck pochopil, že anexe Alsaska a Lotrinska vytvořila mezi oběma státy nepřekonatelnou propast. Francie se s touto ztrátou nikdy nesmířila, a proto Bismarckovou největší obavou byl vznik protiněmecké koalice. Bismarck se tedy snažil realizovat spojenectví Německa, Rakousko-Uherska a Ruska na bázi monarchistické solidarity. Aby k takovému sblížení mohlo dojít, bylo třeba změny v rakousko-uherské zahraniční politice. Právě nečekaná porážka Francie z konce léta 1870 byla posledním impulsem k úplné reorientaci rakousko-uherské zahraniční politiky. Jestliže Vídeň po roce 1866 ještě počítala s možností odvety za Sadovou, po porážce Francie byla tato varianta zcela nemožná.⁶ Vídeň pochopila, že smíření se s Německem je politickou nezbytností. V listopadu 1871 do úřadu rakousko-uherského ministra zahraničí nastoupil bývalý uherský ministerský předseda hrabě Gyula Andrassy, který na tomto postu vystřídal bývalého Bismarckova odpůrce Friedricha Ferdinanda Beusta, a který ihned vyměnil vyslance v Berlíně, Paříži a Londýně. To vše navenek ukazovalo ochotu a vůli Vídně provádět skutečně novou politiku.⁷ Tato změna na postu ministra zahraničí byla také známkou toho, že po rakousko-uherském vyrovnání z roku 1867 ovlivňovaly rakousko-uherskou zahraniční politiku maďarské, vesměs proněmecky orientované politické špičky. Svůj vliv si však uchovaly i vlivné rakouské kruhy. Mezi nimi byli také průmyslníci a bankéři, jejichž zájmy směřovaly stále více na Balkán, kde se střetávaly se zájmy ruskými. Na setkání tří císařů, Františka Josefa I., Viléma I. a Alexandra II. v Berlíně v září roku 1872, které mělo demonstrovat obnovu dynastické solidarity, tak Andrassy kromě jiného trávil mnoho času rozhovory s ruským kancléřem Alexandrem Michajlovičem Gorčakovem týkající se Balkánského poloostrova. Z důvěrných rozhovorů vzešla pouze dohoda o tom, že je nutné Balkánský poloostrov udržet v klidu. Pro obě velmoci však bylo udržení klidu pouze přechodným řešením a doufaly, že i za přispění Německa se jim v této oblasti podaří získat rozhodující převahu. Ukázalo se tak, že Bismarckovo pojetí konzervativního Spolku tří císařů mělo už ve svém zárodku drobnou vadu, a to soupeření Rakousko-Uherka a Ruska ve sféře Východní otázky. Hrabě Andrassy proto doufal, že bude možné přetvořit rakousko-německé vztahy v protiruském duchu. Bismarck dal ale Andrassy jasně najevo, že se v balkánských záležitostech nebude angažovat ve prospěch ani jedné spřátelené velmoci a rakousko-uherskému ministrovi

⁶ HLAVAČKA, s. 27–28, 35.

⁷ URBAN, Oto, *František Josef I.*, Praha 1991, s. 134.

sdělil, že Německo je Rusku velmi zavázané a že Rusko jistě nemá vůči Rakousku žádné agresivní záměry.⁸ Německý kancléř neprojevoval v 70. letech o Východní otázku žádný zájem a dědictví nemocného muže na Bosporu „v *Bismarckových očích nemělo ‚cenu kostí jediného pomořanského mušketýra‘, jak prohlásil v prosinci 1876. Chápal turecké dědictví jako ‚balkánskou past‘, na niž bylo možno nacytat ostatní velmoci a odčerpát jejich síly“.*⁹

Po dalších jednáních nakonec došlo 6. června 1873 k podpisu schönbrunnské smlouvy mezi Rakousko-Uherskem a Ruskem, na jejíž podmínky přistoupilo 23. října také Německo. Bismarck konečně dospěl ke svému cíli. Tak vznikl Spolek tří císařů, který výraznou měrou ovlivňoval mezinárodní vztahy, i přesto že zájmy signatářů byly nejednou rozdílné. Rusko ve Spolku tří císařů hledalo podporu své politiky v době, kdy se zhoršily jeho vztahy s Velkou Británií kvůli mimoevropským problémům, vzhledem k jeho expanzivním snahám ve Střední Asii. Rusko si také zajistilo svou západní hranici, avšak nehodlalo přijmout nějaké závazky, které by měly být zaměřeny proti Francii. Pro Rakousko-Uhersko bylo toto sblížení politickou nezbytností, pokud nechtělo zůstat osamoceno. Co se týče Německa, Bismarck tímto krokem zajistil své zemi lepší mezinárodní postavení a zabránil také případnému zlepšení vztahů mezi Francií a Ruskem. Limitovanost Spolku tří císařů se měla nicméně ukázat právě s průběhem východní krize z let 1875–1878.¹⁰

Bismarck se měl brzy přesvědčit, že udržet přátelské vztahy Vídně a Petrohradu nebude nikterak snadné. Sjednocení Německa představovalo pro Rakousko-Uhersko mezník v jeho politické aktivitě ve střední Evropě. Už porážky s Piemontem a Francií v roce 1859, s Pruskem v roce 1866 a dovršení sjednocení Itálie v roce 1870, kvůli kterým byl vytlačen rakouský vliv z Apeninského poloostrova a z německého prostoru, vedly k oslabení mezinárodní pozice monarchie. V důsledku toho se Rakousko-Uhersko začalo stále aktivněji angažovat ve sféře Východní otázky. Rozšiřování vlivu na Balkán bylo za daného stavu věcí pro monarchii jedinou možností.¹¹ Andrassy byl sice příznivcem Spolku tří císařů, ale v důsledku zahraničně-politické a ekonomické expanze monarchie na Balkánský poloostrov, kterou Andrassy sám usměrňoval, docházelo ke střetu s carským Ruskem, které bylo na Balkáně stále aktivnější.¹² Vídeň byla rozhodnuta, v souladu se

⁸ HLAVAČKA, s. 29, 36–37.

⁹ GOMBÁR, s. 232.

¹⁰ SKŘIVAN, Aleš, *Evropská politika 1648–1914*, Praha 1999, s. 221.

¹¹ GOMBÁR, s. 232.

¹² BAUER, s. 19.

svou politikou snahy o udržení statu quo na Balkáně, kterou praktikovala v průběhu téměř celého 19. století, nedopustit jakékoliv porušení rovnováhy sil ze strany Ruského impéria. Tuto politiku Vídeň sledovala už od doby Leopolda II., který došel k závěru, že „*další posilování Ruska na Balkáně je pro Vídeň nebezpečné. Turecko proto začalo být považováno za ‚nejlepšího možného souseda‘ na poloostrově*“.¹³ Rusku se však ještě v době prusko-francouzské války podařilo dosáhnout významného zahraničně-politického úspěchu.

Po porážce v Krymské válce (1853–1856) bylo pro carské Rusko jedním ze zásadních úkolů zahraniční politiky boj o změnu neutrality Černého moře. Neutralizace Černého moře, tak jak byla stanovena v pařížské mírové smlouvě, nebyla pro Rusko jako velmoc jen ponižujícím aktem. Pro Petrohrad to bylo také velmi nebezpečné z defenzivního hlediska, protože jižní hranice země tím pádem nebyla chráněná.¹⁴ Prusko-francouzská válka tedy umožnila ruskému kancléři Gorčakovovi téměř po patnácti letech odmítnout nadále plnit ustanovení pařížské mírové smlouvy z roku 1856 o neutralizaci černomořského pobřeží. Již v září roku 1870, několik dní po porážce Francie, která byla právě jedním z garantů pařížské mírové smlouvy, u Sedanu, oznámil kancléř svůj úmysl pruskému velvyslanci v Petrohradě knížeti Reussovi. Gorčakovovi se dostalo ujištění, že Rusko má pruskou podporu v jeho záměru vypovědět ponižující klauzule. Gorčakov tak v oběžníku vydaném 31. října roku 1870 oznámil, že Rusko se již více necítí vázáno dodržovat články pařížské mírové smlouvy týkající se neutralizace Černého moře. Toto rozhodnutí zdůvodňoval tím, že pařížská mírová smlouva byla v minulosti několikrát porušena, a tak nemůže být očekáváno, že některá ustanovení zůstanou nedotknutelná, zatímco ostatní byla ignorována.¹⁵ Zpráva o tomto jednostranném ruském kroku byla přijata v Londýně 9. listopadu.¹⁶

Velká Británie bedlivě sledovala veškerý vývoj v Osmanské říši po celé 19. století. Jedním z jejích hlavních principů zahraniční politiky totiž bylo udržení územní integrity Osmanské říše a snaha nedopustit, aby Rusko ovládlo Úžiny a získalo rozhodující vliv v Istanbulu.¹⁷ Veškeré změny v mocenském postavení Osmanské říše mohly ohrozit cesty

¹³ KODET, Roman, *Rakousko-Uhersko a Východní krize 1875–1878*. In: Historický obzor 24, 2013, 1/2, s. 2.

¹⁴ LIEVEN, Dominic, *Dilemmas of Empire 1850–1918. Power, Territory, Identity*. In: Journal of Contemporary History 34, 1999, 2, s. 170.

¹⁵ ANDERSON, M. S., *The Eastern Question 1774–1923. A Study in International Relations*, London, Melbourne, New York, Toronto 1966, s. 172.

¹⁶ BOURNE, Kenneth, *The Foreign Policy of Victorian England 1830–1902*, Oxford 1970, s. 124.

¹⁷ SKŘIVAN, Aleš st., BUDIL, Ivo, KODET, Roman, SKŘIVAN, Aleš ml., NOVOTNÝ, Lukáš, *Kapitoly z dějin 19. století. Úvod do výuky moderních dějin I*, Plzeň 2013, elektronická podoba, s. 111–112.

spojující mateřskou zemi s jejími državami v Indii a na Dálném Východě. Velká Británie proto pečlivě pozorovala veškeré změny v této oblasti. Jakékoliv ruské úsilí o stupňování tlaku na Balkáně či zvyšování aktivity v oblasti Středozemního moře vedlo Londýn pouze k podpoře osmanských pozic.¹⁸

Zpráva o vypovězení článků pařížské mírové smlouvy však nevyvolala v Londýně vytrvalý odpor. Britský premiér William Ewart Gladstone sám považoval tuto část uspořádání z roku 1856 za nedostatečné řešení. Proti tomuto ruskému kroku vystoupila naopak ostře britská média, která rozpoutala protiruskou kampaň.¹⁹ V Londýně nebylo nic namítáno ani tak proti snaze Ruska získat zpět své pozice v Černém moři, jako spíše proti způsobu, kterým toho mělo být dosaženo. Jednostranné vypovězení smluv Ruskem se jevílo tak, že nedbá nebo dokonce ignoruje mezinárodní právo. Nakonec Bismarck, který se snažil tuto situaci rychle vyřešit, neboť byl stále ještě ve válce s Francií, přesvědčil Rusko, aby celá záležitost byla vyřešena na konferenci v Londýně, která probíhala od 17. ledna do 13. března 1871. Rusko opět získalo právo postavit flotilu a vybudovat opevnění na černomořském pobřeží. Jako protiváha k tomuto ústupku byla Vysoká Porta oprávněna v době míru otevřít Úžiny válečným lodím spřátelených mocností. Britská vláda dosáhla alespoň toho, že zrušení demilitarizace Černého moře nevypadalo jako jednostranný akt, ale jako výsledek mezinárodního konsenzu. Ruská diplomacie dosáhla nesporného vítězství a prestiž kancléře Gorčakova byla na samém vrcholu. Ve skutečnosti bylo ruské vítězství dosti pochybné, protože nebylo schopné vybudovat v nejbližších letech černomořskou flotilu žádného vážnějšího významu.²⁰ Přesto však mohlo nyní aktivizovat svou balkánskou a blízkovýchodní politiku. Navíc v Rusku současně začalo nabírat na síle panslavistické hnutí, které výrazně ovlivňovalo vývoj ruské zahraniční politiky v průběhu východní krize.

¹⁸ BAUER, s. 21.

¹⁹ BOURNE, s. 124–125.

²⁰ ANDERSON, s. 173.

1.1 Panslavismus

Původně šlo o kulturní všeslovanské hnutí, které mělo spojovat všechny Slované kvůli jejich jazykové a kulturní spřízněnosti. V Rusku však toto hnutí v polovině 19. století nabralo spíše militantní podobu. Spojujícím prvkem se stalo pravoslaví. Ruský filozof kultury Nikolaj Danilevskij pak jednoznačně formuloval imperialistický program ruského panslavismu: „*Rakousko splnilo svůj historický úkol v boji s Turky, a proto už nemá nárok na další existenci. Na místo osmanské říše znovu nastupuje byzantská říše – nyní ruského ražení! Cařihrad se stane sídelním městem ruských carů, střediskem jediného samospasitelného slovanského pravoslaví. Dunajsko-balkánský prostor se změní ve všeslovanskou federaci pod ruským vedením. Uherský a rumunský státní útvar bude zprvu trpěn, později však budou vtěleny do slovanského moře.*“²¹ K názorům panslavistů se mimo jiné klonil penzionovaný generál Michail Grigorevič Čerňajev, dobyvatel Taškentu. Příznivcem panslavistů u dvora byl carův mladší bratr velkokníže Konstantin Nikolajevič a následník trůnu Alexandr Alexandrovič. Panslavisté měli na své straně veřejné mínění a tisk. Jejich zájmy prosazoval také ruský velvyslanec v Istanbulu hrabě Nikolaj Pavlovič Ignatěv, který se snažil posílit ruský vliv na Balkáně a v oblasti černomořských úžin a nebránil se představám dosáhnout tohoto cíle třeba i vojenským tažením. Proti takovým představám byli jednoznačně petrohradští bankéři v čele s ministrem financí hrabětem Michailem Christoforovičem Reuternem, kteří měli především zájem na dokončení reformy v Rusku. Tento názor zastával i velvyslanec v Londýně hrabě Petr Andrejevič Šuvalov. Ministr zahraničí Gorčakov, ministr války Dmitrij Alexejevič Miljutin a car Alexandr II. oscillovali mezi oběma stranami.²² I přesto, že panslavismus neměl žádný jednotný program nebo mluvčího, našel ohlas také mezi křesťanskými národy na Balkáně, které se snažily vymanit z osmanského jha.

Národní aspirace křesťanů na Balkáně měly ale například pro Ignatěva podřadný význam. Jejich snahy měly být využity ve prospěch ruských zájmů, jak sám Ignatěv vysvětlil: „... *Rusko se musí dříve či později střetnout s Rakousko-Uherskem o prvenství na Balkáně a o vedoucí úlohu ve Slovanstvu. Pouze pro dosažení tohoto úkolu by mělo Rusko podstoupit oběti pro Slované pod rakouskou a tureckou nadvládou a horlivě se brát o jejich svobodu a růst. Zaměřit se pouze na emancipaci Slovanů, spokojit se jen*

²¹ WEITHMANN, Michael W., *Balkán. 2000 let mezi východem a západem*, Praha 1996, s. 217.

²² GOMBÁR, s. 232–233.

*s humanitárním úspěchem by bylo pošetilé a trestuhodné.*²³ Vliv panslavismu na ruskou zahraniční politiku nemohla ignorovat především Vídeň, a to navíc poté, když v červenci roku 1875 došlo k dalšímu protitureckému povstání křesťanských rolníků na území Bosny a Hercegoviny.

1.2 Osmanská říše v 60. a 70. letech 19. století

Pro vývoj Osmanské říše na domácí a zahraniční politické scéně v 60. a 70. letech byla zásadní účast v Krymské válce (1853–1856) a výsledky Pařížského mírového kongresu, který se konal v době od 25. února do 30. března 1856 mezi poraženým Ruskem a vítěznou koalicí Velké Británie, Francie, Sardinského království a Osmanské říše. Kromě již zmíněné neutralizace Černého moře bylo rozhodnuto o *„přijetí Osmanské říše do evropského koncertu‘ a zaručení nezávislosti a územní celistvosti Osmanské říše. Jakékoli ohrožení celistvosti Osmanské říše bylo napříště ,otázkou evropského zájmu‘“.*²⁴

Ještě než ale velmoci zasedly k jednacímu stolu, vyhlásil osmanský sultán Abdülmecit I. (1839–1861) dne 18. února Reformní dekret, který zahájil druhou etapu reformem tanzimatu.²⁵ Abdülmecit I. si chtěl totiž velmoci před zahájením kongresu příznivě naklonit. Sultán tímto výnosem jasně *„potvrzoval svobodu všech vyznání a náboženských úkonů a prohlašoval rovnost všech občanů říše, také rušil zákon o trestu smrti za odpadnutí od islámu a povinnosti vychovat děti ze smíšených muslimsko-křesťanských manželství jako muslimy... připouštěl členství představitelů křesťanských obcí v nejvyšší správní radě... Prohlašovalo se, že veškeré daně mají být vybírány přímo státem, bez prostředníků“.*²⁶ Reformní dekret také zahrnoval reformu provinční správy a zmiňoval se o právu cizinců vlastnit půdu a o úmyslu zakládat banky a finanční instituce, které by mohly poskytovat úvěry. Tento dekret tak rozšiřoval možnosti pro pronikání zahraničního

²³ GLENNY, s. 117.

²⁴ GOMBÁR, s. 160.

²⁵ Přesný název reformního hnutí je známý jako Tanzimat-i Hayriye. Dá se přeložit jako „Slibná“ či „Vznešená přestavba“. Turecké slovo „tanzimat“ se významově blíží ruskému slovu „perestrojka“. Cílem tanzimatských reformů bylo udržet osmanskou říši při životě pomocí centralizace státní správy a co největšího možného oslabení jejího autokratického charakteru. PALMER, Alan, *Úpadek a pád Osmanské říše*, Praha 1996, s. 118.

První etapa reformů probíhala v letech 1839–1856, druhá etapa 1856–1871, viz GOMBÁR.

²⁶ VESELÁ, Zdenka, *Novověké dějiny Turecka I. díl. Dějiny osmanské říše od reformu Nizami Ceditu do rozkladu impéria (1918)*, Praha 1966, s. 31.

kapitálu do Osmanské říše a umožnil tím cizím velmocím se ještě více vměšovat do osmanských záležitostí.²⁷

Nárůst zahraničního vlivu v Osmanské říši už měly na svědomí různé obchodní smlouvy podepsané se západními velmocemi v minulosti. Například již v roce 1838 byla podepsána obchodní konvence mezi Osmanskou říší a Velkou Británií, ve které se Porta zavázala, že importované zboží bude zatíženo clem maximálně v 5 % výši. Sultánova říše tak ztratila celní autonomii. Porta se v této konvenci také zavázala ke zrušení všech monopolů a lokálních koncesí na zemědělskou a jinou produkci. Tato dohoda se vztahovala na celé území Osmanské říše. Podobné smlouvy uzavřely brzy i další evropské státy. Těmito obchodními kapitulacemi si evropské státy zajišťovaly své pozice na území říše.²⁸ Reformní dekret z roku 1856, který kromě zrovnoprávnění křesťanů zachovával i kapitulační privilegia, evropské mocnosti jednoznačně uvítaly. Rozhodnutím Pařížského kongresu byla tedy Osmanská říše přijata do evropského koncertu a na jistou dobu tak měla zajištěny své pozice na mezinárodní scéně. Zdálo se, že Osmanská říše v novém politickém postavení využije období relativního klidu na pokračování reform tanzimatu, a tím zastaví svůj úpadek.

V čele druhé etapy reform tanzimatu v letech 1856–1871 stály dvě frankofilsky orientované osoby, Ali Paša a Fuat Paša, který se brzy stal oblíbencem nového sultána Abdülazize I. (1861–1876). V této etapě se reformátoři snažili dokončit reformy osmanské armády, ústředních institucí a legislativy. Byl vydán nový trestní zákoník, obchodní zákoník a i nový občanský zákoník, který zůstal v platnosti až do roku 1926. Pátou etapu reform byly reformy provinční správy. Reformátoři pochopili, že přílišná centralizace, typická pro první období reform, podkopávala osmanskou civilní moc v provinciích a posilovala úlohu armády. Tak byl vytvořen nový zákon, který v provinciích zaváděl úplnou hierarchii místní správy. Reforma provinční správy se týkala také Bosny.²⁹ V této provincii došlo v minulosti totiž k četným povstáním a o zdejší poměry se začalo intenzivně zajímat Rakousko-Uhersko a Rusko. Provincie sice získala omezenou míru samosprávy, ale o vyřešení naléhavých sociálních problémů, především agrární otázky, nebyla v dokumentu ani zmínka. Negativní poměr křesťanského obyvatelstva k panující osmanské moci proto přetrvával, což se plně projevilo v létě roku 1875.³⁰

²⁷ GOMBÁR, s. 197.

²⁸ VESELÁ, s. 25.

²⁹ GOMBÁR, s. 195, 202–204.

³⁰ HLADKÝ, Ladislav, *Bosenská otázka v 19. a 20. století*, Brno 2006, s. 68.

V oblasti hospodářství si však reformátoři nepočínali zrovna nejlépe. Byla to opět již zmíněná Krymská válka, která uvalila na státní pokladnu ohromné finanční břemeno. V důsledku enormních výdajů se zvyšoval deficit státního rozpočtu. K jeho krytí se Porta uchýlila k praxi přijímání zahraničních půjček. Už v srpnu 1854 sjednala Porta první významnou zahraniční půjčku, která byla nezbytná pro udržení Osmanské říše v Krymské válce a v roce 1855 následovala další. Důsledkem toho bylo, že Osmanská říše potřebovala stále více peněz v hotovosti na splácení úroků z půjček a na zmírnění svých rozpočtových problému. Do roku 1858 však nebyl zaplacen ani narůstající úrok, a tak Porta žádala o další půjčku. Tentokrát už ale byla Porta nucena přijmout nesmírně tíživé úrokové podmínky a tento trend v následujících letech pokračoval.³¹ Mezi léty 1854–1874 bylo tedy sjednáno celkem 16 zahraničních půjček především s britskými a francouzskými finančníky, pro něž se stalo poskytování půjček fantastickým zdrojem příjmů. Na konci roku 1874 dlužila Porta téměř 242 milionů tureckých liber, přičemž po započítání různých poplatků a provizí zahraničním bankám obdržela z této sumy necelých 128 milionů.³² Zásadním problémem byla také skutečnost, že značná část půjček nesloužila jako investice do rozvoje osmanského hospodářství, ale byla pohlcena různými projekty, které neměly pro rozvoj Osmanské říše žádný užitek.

To se nejvýrazněji projevilo za vlády sultána Abdülazize I., jehož marnotratnost předčila počínání jeho předků a pohltila ohromné částky státního rozpočtu. Po své návštěvě západní Evropy roku 1867 byl natolik fascinován jejím pokrokem, že „*nařídil dovézt z Británie nejnovější lokomotivy, ačkoli v Turecku tehdy nebyly položeny žádné koleje. Podobně nařídil nákup moderních obrněných válečných lodí, třebaže turecké námořnictvo nemělo školený personál, který by byl schopen je obsluhovat*“.³³ Osmanská flotila v tomto období tak zaujímala co do velikosti třetí místo v Evropě (po Velké Británii a Francii).³⁴ Za katastrofální stav financí mohla také nesmírná korupce v říši. Všechna rozhodnutí jak politická, tak vojenská byla na prodej. Samozřejmě největší úplatky dostával sám sultán. Navíc časté střídání velkovezírů způsobilo spolu s finanční krizí i politickou nestabilitu.³⁵ Postupem času bylo reformní úsilí vystavováno opozici částí neuspokojené byrokratické elity, z níž později vyrostlo mladoosmanské hnutí. Tito lidé kritizovali povrchní

³¹ GLENNY, s. 84–85.

³² GOMBÁR, s. 205.

³³ FREELY, John, *Tajemství paláců. Soukromý život sultánů v Istanbulu*, Praha 2004, s. 254.

³⁴ GOMBÁR, s. 202.

³⁵ FREELY, s. 256.

napodobování Evropy a tvrdili, že reformy tanzimatu jsou příčinou nesčetných problémů a že se říše dostává do nebezpečné závislosti na evropských státech.³⁶

K eskalaci osmanských problémů došlo v polovině 70. let 19. století. Velký hospodářský krach z léta 1873 měl na Osmanskou říši zdrcující dopad. Největší evropské bankovní domy začaly repatriovat kapitál z různých částí světa, a když „*osmanská vláda, kdysi hýčkaný host na evropských finančních trzích, přišla s prosíkem o další půjčky, práskla jí většina bank dveřmi před nose*“.³⁷ Osmanská vláda ale nepřijala vůči krizi žádné opatření na snížení výdajů. Naopak nařídila místním úřadům, aby zdvojnásobily své úsilí při výběru daní. Avšak Anatolii postihlo katastrofální sucho, což vyvolalo prudký růst cen obilí a k tomu všemu kyperská pole napadla obrovská hejna kobylek. Situaci ještě zhoršila nejkrutější zima za více než sedm desítek let. Dopravní infrastruktura říše se pod tíhou závějí rozpadala. V důsledku všech těchto aspektů zasáhl města v ohromném rozsahu hladomor.³⁸ Glenny uvádí, že: „*Na ulicích Konstantinopole ležely stovky mrtvých těl. Vlci se nastěhovali na okraj hlavního města a živili se jeho obyvateli. Desetitisíce lidí zemřely na podchlazení a vyhladovění. Obrovské záplavy, které následovaly po kruté zimě, způsobily, že hladomor pokračoval až do jara. Tou dobou bylo v Anatólii a na jižním Balkáně poraženo na 90 % dobytka, což narušilo zásobování na několik let. Jeden pozorovatel byl svědkem toho, jak v okrsku Kayseri [Konstantinopol] roztrhal hladový dav čtyřicet dní mrtvého velblouda. Když valí nařídil jeho pohřeb, lidé ho vyhrabali a jedli hnijící maso. Někteří z nich v důsledku toho zemřeli*“.³⁹ Stav v centrálním Turecku byl katastrofální a nejinak tomu bylo na Balkáně.

³⁶ GOMBÁR, s. 212.

³⁷ GLENNY, s. 95.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ Tamtéž.

2 Povstání v Bosně a Hercegovině

V reakci na špatnou hospodářskou situaci vypuklo povstání křesťanských rolníků v Bosně a Hercegovině. Už od roku 1871 docházelo na tomto území ke stále častějším nepokojům a po roce 1873 se stal neklid trvalou součástí života místních obyvatel. Stejně jako Anatolii postihla v roce 1874 většinu území Bosny a Hercegoviny neúroda a i zde situaci zhoršila krutá zima. Kvůli špatné sklizni tak hrozil rolníkům v provincii hlad. Navíc bylo jasné, že statkáři, kteří měli právo vybírat daně, budou ve svém úsilí ještě nemilosrdnější než dříve. Problém navíc umocňoval fakt, že dokud statkář nepřijel, neodhadl a nezabavil svůj podíl, nesměli rolníci s plody své práce nic dělat. Nejvýnosnější plodinou byla kukuřice a na tu se tedy výběrčí daní zaměřovali v první řadě. Jenže pro hercegovinskou kamenitou půdu byla kukuřice nevhodnou plodinou, a tak se místo ní pěstovaly především vinná réva a tabák. Když v roce 1874 udeřila zima, hrozny vinné révy již hnily, a proto většina rolníků nečekala na výběrčí daní a začala víno prodávat. Statkáři se objevili až v lednu 1875 a začali se dožadovat svého podílu z úrody.⁴⁰

Už tak špatnou situaci rolníků ještě zhoršilo rozhodnutí osmanské vlády, která po nich bez ohledu na velkou neúrodu v předešlém roce požadovala další daně. Protože státní pokladna zela prázdnotou, zvýšila vláda dosavadní pozemkovou daň (desátek) z 10 na 12,5 %.⁴¹ Desátek představoval pro státní pokladnu důležitý finanční zdroj – více než 25 % z celkových příjmů získaných na daních činila totiž právě tato položka.⁴² Osmanským úředníkům bylo také nařízeno, aby začali vymáhat bedel (daň placenou křesťany za osvobození od vojenské služby) i za chlapce, kteří ještě nedosáhli branného věku, dokonce i za novorozence. Zvýšení daňového zatížení vyvolalo u křesťanských rolníků, zejména těch pravoslavných, veliký odpor.⁴³ Na území Bosny a Hercegoviny žilo totiž přibližně 654 tisíc křesťanských rolníků. Z toho bylo 490 tisíc pravoslavného vyznání a 164 tisíc katolíků. Oproti tomu zde bylo pouze 350 tisíc muslimů, kteří byli většinou držiteli půdy.⁴⁴

V důsledku všech těchto faktorů došlo nakonec v červnu 1875 k povstání křesťanských rolníků v Nevesinji nedaleko Mostaru. Povstání se rychle rozšířilo do dalších

⁴⁰ Tamtéž, s. 95–97.

⁴¹ RYCHLÍK, Jan, *Dějiny Bulharska*, Praha 2000, s. 205.

⁴² PAMUK, Şevket, *The Ottoman Empire in the "Great Depression" of 1873–1896*. In: *The Journal of Economic History* 44, 1984, 1, s. 116.

⁴³ RYCHLÍK, s. 205.

⁴⁴ BAUER, s. 21.

částí Bosny a do nepokojných oblastí na hranicích s Černou Horou.⁴⁵ Povstalci byli navíc podporováni jak panslavistickou propagandou z Moskvy⁴⁶, tak i katolickou agitací z Chorvatska a Dalmácie. Svou roli sehrála i neskryvaná srbská podpora bojujícím bratřím. Povstalci pak místy žádali autonomii, jinde volali po spojení s „mateřskými“ národními státy. Zatímco bosenští a hercegovinští Chorvaté počítali se spojením s chorvatským obyvatelstvem žijícím v Rakousko-Uhersku, bosenští Srbové toužili po připojení k Srbsku.⁴⁷ Původně lokální povstání sociálního a ekonomického charakteru tak brzy získalo nacionální nádech a jeho ozvěna se šířila daleko za vlastní hranice.

V této fázi do událostí zasáhly Rakousko-Uhersko a carské Rusko. Ruská vláda měla tvář v tvář znovu otevřené Východní otázce jen dvě možnosti jak jednat. Mohla buď sledovat politiku spolupráce s dalšími evropskými vládami, nebo alespoň se svými spojenci v rámci Spolku tří císařů, nebo se mohla snažit jednat s Osmanskou říší sama. V této situaci kancléř Gorčakov radil carovi obezřetnost a klonil se k první možnosti. Pro Gorčakova byla Východní otázka integrální součástí evropské diplomacie, která se měla řešit mezinárodní diskuzí. Oproti tomu panslavistické kruhy volaly po aktivní politice Ruska ve prospěch povstalců. Nakonec převážila pacifistická linie Alexandra II. a kancléře Gorčakova. Dokonce i hlavní představitel panslavistů v Istanbulu hrabě Ignatjev se přiklonil k této možnosti, neboť si uvědomoval, že Rusko není na útok proti Osmanské říši připraveno. Jeho reakcí na povstání v Bosně a Hercegovině tak byla snaha uklidnit vzbouřenecké nálady křesťanského rolnictva.⁴⁸

Andrássy na začátku povstání považoval nepokoje za vnitřní záležitosti Osmanské říše a očekával, že Turci povstalce rychle potlačí. Avšak Turci nepodnikli žádné účinné vojenské kroky. Nepokoje se šířily i do dalších oblastí, a tak bylo třeba jednat. Vídeň události v Bosně a Hercegovině pečlivě sledovala. Z jejího pohledu totiž hrozilo, že se do událostí v provincii vloží Srbsko, Černá Hora nebo dokonce Rusko, které se snažilo obnovit svou prestiž mezi slovanskými národy na Balkáně po porážce v Krymské válce.⁴⁹ Andrásymu bylo jasné, že pokud Rakousko-Uhersko nechce stát nečinně stranou a přenechat veškerou aktivitu Rusku, musí s ním začít spolupracovat. Pro spolupráci byl i ruský kancléř.

⁴⁵ PALMER, s. 149.

⁴⁶ Moskva byla v této době v carském Rusku centrem panslavismu.

⁴⁷ RYCHLÍK, Jan, *Mezi Vídní a Cařihradem 1. Utváření balkánských národů*, Praha 2009, s. 206; GOMBÁR, s. 234.

⁴⁸ JELAVICH, Barbara, *A Century of Russian Foreign Policy 1814–1914*, New York 1964, s. 176–177; GLENNY, s. 117.

⁴⁹ BRIDGE, s. 71–73.

V srpnu roku 1875 tak Gorčakov navrhl svému kolegovi ve Vídni, aby byla Bosně a Hercegovině udělena rozsáhlá autonomie, podobná té, jakou mělo v této době Rumunsko. Gorčakov dospěl k tomuto názoru částečně také proto, aby učinil nějaké gesto vůči tlaku, který na něj vyvíjely panslavistické kruhy. Pro Andrásyho byl však tento plán naprostým rozčarováním, který u něj okamžitě oživil podezření vůči Rusku. V dopise císaři pak psal, že je nutné být vůči Rusku ostražitý, jelikož se vůbec nezměnilo a nebere žádný zřetel na rakousko-uherské zájmy. Gorčakovův návrh označil za absolutní nesmysl. Taková autonomie pro oblast jakou byla Bosna a Hercegovina, byla v jeho očích naprosto neproveditelná kvůli jejímu multietnickému složení. Podle Andrásyho bylo však ještě horší to, že ruský návrh mohl vyprovokovat podobné požadavky na autonomii i u ostatních národů, což vůbec nevyhovovalo rakousko-uherským zájmům. Naštěstí pro rakousko-ruské vztahy Gorčakov na svém plánu netrval. I přes tento rozkol Andrásy brzy pochopil, že pokud nechce nechat Rusko vyřešit situaci v Bosně a Hercegovině samostatně, musí přistoupit na společnou akci.⁵⁰

2.1 Andrásyho nóta

Prvním společným krokem bylo přesvědčení Osmanské říše, aby umožnila vyslat do povstaleckých provincií komisi evropských konzulů, kteří měli prošetřit situaci a zjistit požadavky povstalců. Mimo to byli konzulové Rakousko-Uherska, Ruska a Německa instruováni, aby se s vědomím Porty pokusili o zprostředkování smíru, tato iniciativa však selhala. Sultán Abdülaziz se mezitím pokusil uklidnit situaci po svém, a tak 2. října přišel s výnosem, ve kterém přislíbil provedení reforem. Jeho věrohodnost však o několik dní později zpochybnilo vyhlášení státního bankrotu.⁵¹ Po těchto neúspěších se Andrásy rozhodl pro vypracování vlastního programu reforem, který měl vyřešit situaci v Bosně a Hercegovině a uklidnit tak Slované. Měl také zabránit samostatným ruským akcím. Andrásyho cílem především bylo udržet tureckou svrchovanost nad oblastí. Andrásyho nóta, jak se tento program nazýval, byla prvním vážným pokusem velmocí, jak obnovit mír v povstaleckých provinciích.

⁵⁰ Tamtéž, s. 74.

⁵¹ LANGER, William L., *European Alliances and Alignments 1871–1890*, New York 1950, s. 74; NÁLEVKA, Vladimír, *Koncert Velmocí. Mezinárodní vztahy v letech 1871–1914*, Praha 2006, s. 33.

Nóta byla vypracována v součinnosti s ruským velvyslancem ve Vídni E. P. Novikovem.⁵² Dne 30. prosince 1875 byla Andrásyho nóta adresována signatářům pařížského míru z roku 1856 a navrhovala dalekosáhlé reformy v Bosně a Hercegovině pod patronací velmocí. Tento program požadoval úplnou náboženskou svobodu, garance že výnosy z provincií budou použity na místní potřeby, zlepšení agrárních podmínek rolníků možností odkupu půdy od jejich feudálních pánů, rušil možnost sedláků kupovat si práva na vybírání daní (desátek a další) a nakonec navrhoval vytvoření smíšené komise složené z muslimů a křesťanů, která měla dohlížet nad provedením těchto reforem.⁵³

Velmoci s tímto programem vyslovily souhlas a 31. ledna 1876 předaly Andrásyho nótu vládě v Istanbulu. V únoru Vysoká Porta tyto požadavky velmocí formálně akceptovala. O několik dní později byl Andrásyho reformní program vyhlášen v Bosně a Hercegovině, avšak vůdcové pravoslavných bosenských povstalců rakouský návrh kategoricky odmítli a i přes značný tlak Rakousko-Uherska nehodlali ustoupit.⁵⁴ Povstalci prohlásili, že „*nemohou složit zbraně, dokud turecká vojska nebudou z povstaleckých oblastí stažena a dokud budou mít od Porty jen slovní ujištění bez reálných záruk moci*“.⁵⁵ Andrásyho pokus urovnat situaci, a především snaha zabránit ruskému zásahu, tak selhal. V následujících měsících totiž došlo v Rusku k výraznému nárůstu sympatií s povstalci, především mezi panslavistickými kruhy.

Do situace se začala aktivněji zapojovat také Černá Hora, která se uchýlovala ke stále větší podpoře povstalců v Bosně a Hercegovině. Rovněž v Srbsku došlo k nárůstu podpory povstalců. V Bělehradě se navíc v dubnu 1876 dostala do popředí válečná strana, a také se množily názory mezi srbským obyvatelstvem ohledně možnosti ozbrojeného zásahu v Bosně a Hercegovině.⁵⁶ Obě země byly nadto pro Rusko důležité jako odrazový můstek k šíření jeho vlivu na Balkáně. Riziko rakousko-ruského konfliktu kvůli balkánským záležitostem tak nebezpečně narůstalo. Ve snaze předejít rusko-rakouské

⁵² ANDERSON, s. 182–183.

⁵³ LANGER, s. 75.

⁵⁴ GOMBÁR, s. 234; ANDERSON, s. 182.

⁵⁵ CHVOSTOV, Vladimír Michajlovič, *Dějiny diplomacie II. Diplomacie v novověku 1871–1914*, Praha 1965, s. 75.

⁵⁶ Již při návratu Milana z Vídně, kde pobýval na státní návštěvě, když v létě vypuklo povstání, volal srbský lid po válce. V Bělehradě se kníže Milan setkal „*nejen s hodnostáři, vojáky a lidem jako obvykle, ale také s kontingentem dobrovolníků v plné polní, kteří ho doprovázeli výkřiky „Ať žije srbský král!“, „Do boje!“, „Na Turky!“ a „Dejte nám válku!“*“. GLENNY, s. 114.

srážce se proto hrabě Andrassy v květnu 1876, u příležitosti návštěvy Alexandra II. v Berlíně, rozhodl sejít se svým ruským protějškem kancléřem Gorčakovem.⁵⁷

2.2 Berlínské memorandum

Když Andrassy 9. května přijel do Berlína, nebyla jeho diplomatická pozice v žádném případě silná. Vyhlídka jakékoliv podpory Rakousko-Uherska od Německa byla tak vzdálená jako nikdy, jelikož Bismarck dal již na začátku setkání jasně najevo, že se nebude klonit na stranu Vídně ani Petrohradu. Kancléř Gorčakov navíc dorazil se svým návrhem jak zažehnat krizi a nezavrhoval opět ani myšlenku na poskytnutí rozsáhlé autonomie slovanským oblastem na Balkáně. Andrassyho se zmocnilo znovu silné podezření vůči Rusku a sdělil Gorčakovovi, že jeho návrhy jsou zcela nepřijatelné.⁵⁸ Své pocity také jasně vylíčil před německým sekretářem zahraničního úřadu Bülowem, když řekl, že: *„Tato nepřirozená věc, jež se nazývá Spolek tří císařů, vyšla z Německa. Byli jste to vy, kdo jste udělali Rusko tak velkým, ale my nehodláme brát důsledky na sebe. Když začne pršet do této mizerné boudy, rozevřeme deštník a odejdeme.“*⁵⁹

Stejně jako minulé léto se však ukázaly Andrassyho obavy jako více než přehnané. Car Alexandr II. nechtěl riskovat střet s Vídní a podobně jako císař Vilém I. byl i on pro spolupráci s rakouským partnerem. Tváří v tvář Andrassyho neústupnosti, a zřejmě také v důsledku jeho slov o opuštění „mizerné boudy“, se tedy Gorčakov rozhodl slevit ze svého původního návrhu, čehož rakousko-uherský ministr zahraničí okamžitě využil. Nakonec za přispění německého kancléře Bismarcka došlo 13. května 1876 k vydání Berlínskému memoranda, které nepochybně neslo Andrassyho rukopis. Tento program stál de facto na základech Andrassyho nóty, kterou doplňoval o garance reforem.⁶⁰ Po Osmanské říši se v tomto dokumentu požadovaly záruky dvouměsíčního příměří, které mělo být využito k vyjednávání mezi Portou a povstalcí a nad uskutečněním reforem v Bosně a Hercegovině měli nyní dohlížet konzulové zahraničních velmocí. Mnohem zajímavější však bylo, že během rozhovorů, které předcházely vydání memoranda, došlo mezi Andrassym a Gorčakovem k tajné dohodě, kterou oba státníci uzavřeli pro případ, že by se Osmanská říše náhle rozpadla. Rakousko-Uhersko mělo podle této dohody získat

⁵⁷ ANDERSON, s. 183.

⁵⁸ BRIDGE, s. 75.

⁵⁹ HLAVÁČKA, s. 40.

⁶⁰ BRIDGE, s. 76.

část Bosny a Rusko mělo na oplátku získat zpět jižní Besarábii.⁶¹ Andrassy tak zajistil monarchii alespoň to, že Bosna nepadne do rukou Srbska a Černé Hory, zatímco Rusko mělo připojit jen teritorium, které mělo v držení již před rokem 1856.⁶²

Reformní program byl sice jako celek relativně mírný, avšak Turci byli varováni, že „nepřinesou-li opatření v něm stanovená patřičné výsledky, pak se tři císařské dvory dohodnou na „účinných opatřeních pro odvrácení dalšího rozšiřování zla““.⁶³ Se zněním Berlínského memoranda okamžitě vyslovily souhlas vlády ve Francii a Itálii, avšak britská vláda v čele s konzervativním předsedou Benjaminem Disraelim, který zastával tento post od února 1874 do dubna 1880, zaujala ostře odmítavý postoj. Disraeli zdůvodňoval tento krok tím, že dokument byl vypracován bez britské účasti a že podryvá sultánovu autoritu. Zároveň demonstrativně vyslal do Egejského moře válečné loďstvo.⁶⁴ Britský postoj tak značně snížil šance na přijetí memoranda v Turecku. Disraeliho vláda především nemínila tolerovat ruskou angažovanost na Balkáně, když sama usilovala o kontrolu východního Středomoří. Po vyslání válečné flotily Disraeli oznámil královně Viktorii, že: „*Lod'stvu nebylo nařídzeno, aby chránilo křesťany nebo Turky, ale aby chránilo impérium Vašeho Veličenstva. Kdyby Vaše Veličenstvo přijalo Berlínské memorandum, byl by již v tomto momentu Istanbul okupován Rusy a turecké loďstvo by bylo postaveno pod jejich dohled.*“⁶⁵ V tomto prohlášení bylo možné jasně spatřovat Disraeliho postoj k událostem na území Osmanské říše. Disraeli chápal existenci Turecka jako hráz proti ruské expanzi. Jeho krok však kritizoval Gladstone, který tvrdil, že Disraeliho vláda znemožňuje soustředěnou akci celé Evropy a že Porta bude britským stanoviskem jen povzbuzena k odporu.⁶⁶ Události na Balkáně a v samotném Istanbulu však mezitím nabraly nečekaný spád.

⁶¹ ANDERSON, s. 183.

⁶² BRIDGE, s. 75.

⁶³ CHVOSTOV, s. 76.

⁶⁴ GOMBÁR, s. 235; ANDERSON, s. 183.

⁶⁵ NÁLEVKA, s. 34.

⁶⁶ PILÁT, Jan, *Benjamin Disraeli*, Praha 1967, s. 174.

2.3 Dubnové povstání

Zatímco probíhala jednání zástupců tří císařů v Berlíně, rozšířilo se násilí na Balkáně také do Bulharska. V dubnu 1876 zde pod vedením Bulharského revolučního ústředního výboru došlo k vypuknutí povstání. K vyhlášení povstání mělo původně dojít až na začátku května, ale protože do příprav bylo zapojeno již příliš mnoho osob a v Oborište došlo dokonce k prozrazení, rozhodli se spiklenci k zahájení akcí předčasně. Pravoslavní bulharští povstalci začali útočit na místní osmanské činitele a napadali také muslimské vesnice, kde povraždili stovky muslimů. Proti povstalcům pak vyslal plovdivský Paša dobrovolnické milice başıbozuk, které povstání utopily v krvi. Jejich počínání bylo velice brutální. Při potlačování povstání na některých místech vypalovaly celé vesnice a odvetou za zabití muslimy hromadně zabíjely místní obyvatelstvo. V krutostech vůči obyvatelstvu „vynikaly“ především jednotky kavkazských Čerkesů. Dubnové povstání v Bulharsku tedy skončilo neúspěchem. V represích zahynulo podle odhadů evropských pozorovatelů 12 až 15 tisíc křesťanů a bylo zničeno na 60 vesnic. Bulhaři tvrdili, že při masakrech bylo zabito 30 až 100 tisíc lidí.⁶⁷

Jak se ukázalo, brutální zákrok tureckých jednotek byl zcela kontraproduktivní, jelikož Bulharům pomohl získat podporu světové veřejnosti. Zprávy o těchto událostech způsobily v Evropě obrovské pobouření a ukončily tak období evropské turkofílie, trávající od konce Krymské války.⁶⁸ Na obranu Bulharů vystoupila celá řada evropských osobností, mezi nimiž byli například Charles Darwin, Oscar Wilde, Victor Hugo, Giuseppe Garibaldi, F. M. Dostojevskij, L. N. Tolstoj či I. S. Turgeněv.⁶⁹ Rozhořčení evropské veřejnosti zesílilo ještě více poté, když v Soluni došlo 6. května k incidentu, při němž pravoslavní Řekové napadli na železniční stanici muslimskou bulharskou dívku, ze které strhli závoj a šaty. V reakci na to vyrazil do ulic dav muslimů, aby se za tuto urážku pomstil. V probíhajícím zmatku pak byli zabiti německý a francouzský konzul.⁷⁰

Veškeré tyto události měly okamžitý dopad na změnu nálad veřejného mínění ve Velké Británii, což bylo pro další vývoj na Balkáně důležité. Své šance se chopil bývalý premiér Gladstone a narychlo sepsal a vydal brožuru nazvanou *Bulharské hrůzy a Východní otázka*. V tomto spise označil Turky za neznabohy a spodinu lidstva, kterou je

⁶⁷ GOMBÁR, s. 234, 237–238; RYCHLÍK, *Dějiny Bulharska*, s. 206–209.

⁶⁸ GOMBÁR, s. 238.

⁶⁹ ŽEČEV, Nikolaj, *Mezinárodní ohlas dubnového povstání 1876*. In: SPFFBU C 23/24, 1976/77, s. 147–155.

⁷⁰ GOMBÁR, s. 234.

nutno smést a vyhnat z Evropy. Jeho pamflet šel na dračku a během čtyř dní se prodalo na 40 000 výtisků. Jeden výtisk poslal také svému úhlavnímu rivalovi Disraelimu, který o něm řekl, že „*je zlostný, špatně napsaný a ze všech bulharských hrůz možná ta největší*“.⁷¹ Přesto však v Anglii sílila vlna protiturecké nenávisti, což okomentoval ministr zahraničí lord Derby: „*V zemi asi panuje mínění, že Disraeli je sultán a Derby jeho vezírem.*“⁷² Disraeli se tak dostával pod stále větší tlak veřejnosti kvůli jeho neustávající podpoře Osmanské říše, jejíž existenci však chápal jako hráz proti ruské expanzi. Turecku tedy hrozilo, že přijde o spojence, který nad ním v poslední době držel ochrannou ruku.

⁷¹ PILÁT, s. 177.

⁷² Tamtéž.

3 Rok tří sultánů

Postavení Osmanské říše na mezinárodní scéně ještě více zkomplikovaly události v hlavním městě. Dříve než do Evropy doputovaly zprávy o krvavém potlačení Bulharů, došlo totiž v Istanbulu k palácovému převratu a sesazení sultána Abdülazize. Již 8. května demonstrovaly na istanbulských náměstích tisíce muslimských studentů teologie, kteří protestovali proti vraždění muslimů na Balkáně a obviňovali Portu ze servilního chování vůči velmocem.⁷³ Náznaky velkovezíra Mahmuda Paši, že by byl ochoten znovu ustoupit zahraničnímu tlaku a přijmout Berlínské memorandum, situaci vyostřily.⁷⁴ Studenti požadovali jeho rezignaci, čemuž sultán vyhověl. Této situace využila skupina vlivných reformních politiků, mezi nimiž byl také cílevědomý státník Midhat Paša, který usiloval o znovunastolení moci Vysoké Porty, kde by on sám získal hlavní slovo a omezil moc sultána a jeho paláce. Kroky Midhada Paši podporoval také britský velvyslanec v Istanbulu sir Henry Elliot, který tento post zastával v letech 1867–1877.⁷⁵

V noci z 29. na 30. května se pak lidé kolem Midhada rozhodli svrhnout sultána Abdülazize. Na trůn byl místo něj dosazen jeho synovec, labilní alkoholik, Murat V, který před nástupem na trůn přísahal, že co nejdříve vyhlásí ústavu.⁷⁶ Svůj slib však nesplnil, jelikož události v Muradově okolí nabraly nečekaný spád. Již 4. června 1876 bylo nalezeno mrtvé tělo bývalého sultána Abdülazize s rozřezanými žilami na zápěstí. Podle prohlášení 19 lékařů měl Abdülaziz spáchat sebevraždu, avšak lékař britského velvyslanectví došel k závěru, že si bývalý sultán nemohl řezné rány způsobené malými nůžkami způsobit sám. Celá záležitost tak zůstala dodnes neobjasněná. Abdülazizova smrt Murada váženě zasáhla a velice zhoršila jeho psychický stav. Drama tím ale neskončilo. Bratr druhé Abdülazizovy manželky totiž vtrhl dne 15. června na zasedání vlády, kde zastřelil ministra války, ministra zahraničí a několik dalších lidí. To vše ještě více prohloubilo Muradovy deprese, doprovázené chronickým alkoholismem, čímž se stal zcela neschopným vládnout. Po třech měsících vlády byl 31. srpna na základě duševní nezpůsobilosti sesazen z trůnu. Novým sultánem se stal Muradův mladší bratr Abdülhamit, který byl na rozdíl od svého bratra silnou osobností. Stal se tak třetím sultánem na osmanském trůnu během tří měsíců. Ještě než byl ale 7. září 1876 opásán Prorokovým mečem, čímž se stal oficiálně sultánem jako

⁷³ PALMER, s. 150.

⁷⁴ KODET, s. 3.

⁷⁵ GOMBÁR, s. 235.

⁷⁶ FREELY, s. 256.

Abdülhamit II. (1876–1909), ujistil Midhada Pašu, že vyhlásí ústavu a bude jednat pouze na radu svých ministrů. Zřízení konstituční monarchie bylo totiž Midhadovým hlavním cílem.⁷⁷

Midhat Paša, který se následně soustředil na přípravu ústavy, však nového sultána značně podcenil. Abdülhamit chtěl vládnout, nikoli panovat. To bylo patrné již z jeho odpovědi na otázku jednoho Američana, který se ho zeptal, jak bude vládnout. Na to Abdülhamit odpověděl: „*Nyní je mou politikou poslouchat vládu. Až poznám, co je potřeba, změním svou politiku a přinutím vládu, aby poslouchala mne.*“⁷⁸ Události na Balkáně však znovu nabraly nečekaný rozměr.

3.1 Srbsko-turecká válka

V důsledku politického chaosu v Istanbulu a především kvůli nekompromisnímu potlačení Dubnového povstání došlo k radikalizaci nálad v Srbsku. Kromě toho řešení bosenského konfliktu bylo stále v nedohlednu, a tak zastánci války došli k názoru, že nadešel čas osvobodit Srby žijící v Bosně a Hercegovině od turecké nadvlády silou. Kníže Milan věděl, že Srbsko není na válku s Tureckem připravené, a proto s vyhlášením války váhal, ale zároveň si uvědomoval, že pokud válku nevyhlásí, může být svržen.⁷⁹

Pod stejným tlakem veřejného mínění byl také černohorský kníže Nikola I. Aby vyhověli veřejnosti a zachovali si svá postavení, uchýlili se oba státníci k přípravě ozbrojeného zásahu na pomoc povstalcům. V této chvíli Vídeň a Petrohrad oficiálně varovaly Bělehrad i Cetinje před vojenskými akcemi. Přesto však oba balkánské státy získávaly od Ruska stále větší finanční i materiální prostředky pro nastávající konflikt, a to zejména díky ruským panslavistům. Srbové a Černohorci tudíž byli přesvědčeni, že je Rusko i přes oficiální varování nenechá napospas.⁸⁰ Když pak do Srbska v důsledku panslavistické propagandy dorazilo téměř 3000 ruských dobrovolníků, se kterými přišel také ruský generál Čerňajev, jenž byl posléze jmenován vrchním velitelem srbské armády, bylo vyhlášení války Turecku nevyhnutelné.⁸¹ Srbský kníže Milan vyhlásil 30. června 1876 válku Osmanské říši nejdříve tajně, když Vysoké Portě předložil ultimátum, ve kterém požadoval, aby se stal guvernérem Bosny, a aby Hercegovina byla připojena

⁷⁷ FREELY, s. 256–262; GOMBÁR, s. 235–236.

⁷⁸ GOMBÁR, s. 236.

⁷⁹ GLENNY, s. 114.

⁸⁰ JELAVICH, Barbara, *History of the Balkans. 18th and 19th Centuries*, Cambridge 1983, s. 354–355.

⁸¹ STOJANOVIĆ, Mihailo D., *The Great Powers and the Balkans 1875–1878*, Cambridge 1968, s. 91–93.

k Černé Hoře. Turecko ale jeho ultimátum odmítlo, a tak bylo 2. července vyhlášení války zveřejněno. Krize tak nabyla nových rozměrů. Skutečnost, že Srbsko a Černá Hora byly ve válce s Tureckem, že Petrohrad po zahájení války začal Srby podporovat a že v Rusku sílil tlak panslavistů, kteří začali vyvíjet značný tlak na vládu, že je třeba aktivně pomoci Slovanům v jejich boji proti Osmanské nadvládě, vedla ve Vídni k obavám z možného ruského ozbrojeného zásahu.⁸²

3.1.1 Dohody ze Zákup

Ve snaze zabránit možnému konfliktu mezi Ruskem a Rakousko-Uherskem kvůli balkánským záležitostem došlo proto 8. července 1876 na zámku v Zákupech ke schůzce mezi kancléřem Gorčakovem, Andrássem, a jejich dvěma panovníky. Zde oba státníci dospěli ke klíčové dohodě, která měla zajistit smírné řešení Východní otázky.⁸³ Důležité také bylo, že zde Vídeň poprvé vznesla teritoriální požadavky pro případ rozpadu Osmanské říše, čímž opustila svou dosavadní politiku udržení statu quo na Balkáně.

Na jednáních bylo dohodnuto, že oba státy zůstanou během války neutrální. Dále se Andrassy s Gorčakovem shodli, že pokud by Turecko v probíhající válce zvítězilo, mělo mu být zabráněno ve změně statu quo. Pokud by však bylo Turecko koalicí křesťanských států poraženo, bylo by v podstatě vyhnáno z Evropy. Sice byl vyloučen vznik velkého křesťanského státu, ale Srbsko a Černá Hora si mezi sebe měly rozdělit Novopazarský sandžak. Srbsko pak mělo ještě obdržet odškodnění na úkor Bosny a Černá Hora část Hercegoviny a přístav na Jadranu. Rakousko-Uhersko mělo podle dohody získat zbytek Bosny a Hercegoviny, Rusko pak Besarábii a některé části Turecka v Asii. Istanbul se měl stát svobodným městem, Thesálie a Epirus měly být připojeny k Řecku. Bulharsko, Albánie a Rumelie měly obdržet rozsáhlou autonomii. I přes to, že z jednání nebyl pořízen závěrečný protokol, což později způsobovalo mezi Vídní a Petrohradem rozepře, obě strany byly s jeho závěry vcelku spokojené.⁸⁴

O něco klidnější však byl přeci jen Andrassy. Tomu se podařilo pro monarchii zajistit, že i v případě kolapsu Osmanské říše nepřipadne Bosna a Hercegovina Srbsku a Černé Hoře. Tím zabezpečil rakousko-uherskou převahu nad západním Balkánem. Jeho

⁸² GOMBÁR, s. 238.

⁸³ KODET, s. 3.

⁸⁴ STOJANOVIĆ, s. 75–77.

uspokojení však bylo jen dočasné.⁸⁵ Nedostatečně vycvičená a vyzbrojená srbská armáda totiž kráčela od porážky k porážce a po necelých dvou měsících válčení byla rozdrvena u osmanské pevnosti Niš. Turkům se tak otevřela cesta na Bělehrad a Srbové stáli před vyhlídkou obsazení hlavního města nepřátelskou armádou.⁸⁶ Jen rázný zákrok Ruska zachránil Srbsko před úplnou katastrofou. Dne 31. října 1876 předal ruský velvyslanec v Istanbulu hrabě Ignatěv Osmanské říši ultimátum, ve kterém Rusko po Portě požadovalo okamžité zastavení postupu tureckých vojsk na Bělehrad a uzavření šestitýdenního příměří. Vysoká Porta měla na rozmyšlenou 48 hodin, a pokud by ultimátum nepřijala, hrozilo Rusko mobilizací a vstupem do války s Tureckem.⁸⁷ V těchto chvílích Velká východní krize nabývala doopravdy celoevropských rozměrů.

Rozhodnutí Alexandra II. mobilizovat a v krajním případě zahájit válku bylo dáno především enormním tlakem panslavismu v zemi, který byl na něj a na jeho vládu v těchto dnech vyvíjen. Panslavisté argumentovali tím, že Rusko má konečně zasáhnout a ochránit nejen obyvatele Bosny a Hercegoviny, ale všechny Slovany na Balkáně, nově především Bulhary, a tak uhájit své postavení a prestiž na poloostrově. Panslavismus již nemohl být zcela odmítán a přehlížen. Jak poznamenal vysoce postavený úředník z ruského ministerstva zahraničí, byla to buď válka, nebo nebezpečí revoluce.⁸⁸

Vysoká Porta nakonec ultimátum na britské naléhání přijala. Disraeli si byl totiž dobře vědom hrozby možného rozšíření ruského vlivu na Blízkém východě.⁸⁹ Srbsko tak bylo zachráněno před úplnou porážkou. Přesto však Rusko soustředilo vojska na řece Prutu a dokonce jednalo s Rumunskem o povolení průchodu pozemní armády.⁹⁰ Na částečnou ruskou mobilizaci reagovala Velká Británie obdobně. Dne 29. října byla ministerstvem války vyslána skupina anglických důstojníků, aby prohlédla turecká opevnění v Thrákii a prozkoumala všechny okolnosti pro případ vyslání britských ozbrojených sil do Istanbulu.⁹¹ Disraeliho heslem bylo: *Si vis pacem, para bellum*. Tento postoj potvrdil před členy kabinetu, když jim po ukončení britské průzkumné mise v Turecku představil možnosti vojenského zásahu Anglie proti Rusku: „V případě mobilizace může být expediční armáda naloděna za 21 dní a za dalších 21 dní může být v Cařihradě. Budou-li

⁸⁵ BRIDGE, s. 78.

⁸⁶ GLENNY, s. 118.

⁸⁷ LANGER, s. 103; Srbsko-turecká mírová smlouva byla podepsána teprve 28. února 1877 a obnovovala předválečný status quo. GOMBÁR, s. 240.

⁸⁸ ANDERSON, s. 187.

⁸⁹ NÁLEVKA, s. 36.

⁹⁰ GOMBÁR, s. 239.

⁹¹ LANGER, s. 105.

*ruská vojska postupovat přes Prut, zaujme britská armáda postavení o 22 dní dříve než Rusové. Zahájí-li Rusové postup přes Dunaj, britská vojska zaujmou postavení o jeden den dříve. Budou-li Rusové postupovat přes Balkán, budou mít britské oddíly zpoždění 16 dní.*⁹² Disraeli také uvažoval o posílení Malty a okupaci Dardanel. K tomu uváděl přesné počty vojáků, které byly třeba pro náležité operace.⁹³ Mezi britskou veřejností navíc znovu narůstaly sympatie pro Disraeliho politiku vůči Osmanské říši a britský premiér si dobře uvědomoval, že zatímco ve Velké Británii byla turkofílie mrtvá, rusofobie nikoliv.⁹⁴ Avšak konzervativci nebyli v přístupu k Osmanské říši jednotní. Jestliže by byl podle Disraeliho pád Turecka fatální pro budoucnost Indie, ministr zahraničí lord Derby a ministr pro Indii markýz Salisbury měli jiný názor. Podle nich „*se Británie měla orientovat spíše na budování křesťanských států než podporovat zpuchřelou Osmanskou říši*“.⁹⁵

⁹² PILÁT, s. 182.

⁹³ Tamtéž.

⁹⁴ BOURNE, s. 130.

⁹⁵ GOMBÁR, s. 238–239.

4 Konstantinopolská konference

Ve snaze vyřešit problémy mírovou cestou byl 4. listopadu 1876 přijat britský návrh na svolání mezinárodní konference do hlavního města Osmanské říše. Jejím hlavním cílem bylo především „*najít způsob, jak Bosně a Hercegovině poskytnout správní autonomii. Konference měla také potvrdit územní celistvost Osmanské říše a jednat o správních reformách, vhodných pro bulharské provincie*“.⁹⁶ Sultán Abdülhamit II. však považoval návrh na svolání konference za nepřípustné zasahování do vnitřních záležitostí říše a čtrnáct dní se vymlouval, proč tomuto návrhu nemůže vyhovět. To opět prohlubovalo už tak dost značnou nedůvěru velmocí vůči sultánově říši a Alexandr II. dokonce prohlásil, že pokud konference v Istanbulu skončí neúspěchem, vyhrazuje si Rusko právo jednat samostatně. Bylo nepochybné, že Rusko bylo ochotné neprodleně zahájit válku. Vysoká Porta s konáním konference vyslovila souhlas až po částečné ruské mobilizaci a po britském ujištění, že pokud se nepodvolí, nechá Turecko svému osudu.⁹⁷

Zástupci Velké Británie, Německa, Rakousko-Uherska, Ruska, Francie a Itálie se sešli poprvé 11. prosince 1876 v budově ruského velvyslanectví na úrovni velvyslanců s jedinou výjimkou. Velká Británie poslala na konferenci ministra pro Indii markýze Salisburyho. Salisbury však ještě před svým příjezdem navštívil Vídeň, Berlín, Paříž a Řím, kde zjišťoval postoj jednotlivých velmocí ohledně Východní otázky a pouze se utvrdil ve svém přesvědčení, že britská podpora Osmanské říše za Krymské války byla obrovskou chybou. To byl následně jeden z hlavních důvodů, proč se po svém příjezdu velice rychle sblížil s ruským velvyslancem Ignatěvem. Na předběžných jednáních, ze kterých byli turečtí zástupci vyloučeni, se pak oba státníci dohodli na poskytnutí maximálních ústupků balkánskému nacionalismu. Avšak 23. prosince, tedy v první den oficiálního zahájení plenárního zasedání konference, přerušila úvodní rozpravu střelba z děl. Překvapeným zahraničním delegátům osmanský ministr zahraničí Saffet Paşa sdělil, že zvuky které slyší, oznamují vydání ústavy. Tu vydal čerstvě jmenovaný velkovezír Midhat Paşa, podporovaný britským velvyslancem v Istanbulu Elliotem. Saffet Paşa dále zahraničním zplnomocněncům oznámil, že další jednání o reformách jsou bezpředmětná, neboť nová konstituce zaručuje křesťanům i muslimům rovná práva a zavádí potřebné reformy, včetně zastupitelského systému.⁹⁸ Zástupci západních mocností se snažili najít

⁹⁶ PALMER, s. 155.

⁹⁷ ANDERSON, s. 190–191.

⁹⁸ GOMBÁR, s. 239–240.

z této situace ještě nějaké východisko, ale když prozatímní národní shromáždění odmítlo i minimální požadavky, ukončila konference 20. ledna 1877 svou činnost. Poté co zahraniční delegáti opustili Istanbul, se Abdülhamit II. navíc rozhodl, že se zbaví nepohodlného Midhada Paši, aby se mohl sám chopit moci. Dne 5. února byl Midhat Paša pozván do paláce Dolmabahçe, kde mu správce paláce oznámil, že podle článku 113 osmanské ústavy je velkovezír zatčen, zbaven úřadu a poslán do vyhnanství do italského Brindisi, jelikož představuje nebezpečí pro stát.⁹⁹ Tento krok byl nepochybným důkazem, že se sultán snažil obnovit svou absolutní vládu.

Zhroucení mezinárodní konference mělo pro Istanbul zásadní důsledky, jelikož Rusko se definitivně rozhodlo vyřešit Východní otázku za použití vojenské síly. V Petrohradu se o slovo přihlásili zastánci válečného řešení krize, mezi nimi i řada vlivných panslavistů, kteří argumentovali tím, že další zdrženlivost podlomí ruský vliv nejen na Balkáně, ale i v evropské politice. Také doufali, že vítězná válka pozvedne prestiž Ruského impéria a utlumí nálady revoluční opozice. Proti nim vystupovali umírnění politici, mezi nimiž byli ministr financí Reutern a kancléř Gorčakov, kteří poukazovali na to, že stání pokladna zela prázdnotou a navíc nebyly dokončeny ani vojenské reformy, což podle nich naopak mohlo v zemi revoluci vyvolat. Když však car Alexandr II. viděl, že Konstantinopolská konference nevede k ničemu, přiklonil se na stranu zastánců ozbrojeného řešení. Cílem válečné strany bylo pomoci utlačovaným balkánským Slovanům, ale také definitivně revidovat výsledky Krymské války (navrácení jižní Besarábie).¹⁰⁰ Úkolem Gorčakova nyní bylo, aby Rusku diplomaticky zajistil připravovaný zásah.

⁹⁹ NÁLEVKA, s. 37.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 37–38.

4.1 Budapešťská konvence

Ještě během Konstantinopolské konference stačilo Rusko vyřešit důležitou otázku postoje Rakousko-Uherska v nadcházejícím konfliktu. Vídeň si uvědomovala, že musí obhájit své zájmy na Balkáně, o čemž Petrohrad nepochyboval. Aby se obě země vyhnuly případným sporům nebo dokonce možnosti ozbrojeného střetnutí, sešli se zástupci Ruska a Rakousko-Uherska v Budapešti, kde mezi nimi došlo k vymezení sfér vlivu na Balkáně. Výsledkem jednání byla tajná Budapešťská konvence z 15. ledna 1877.¹⁰¹

Rusko se podle konvence zavázalo omezit své válečné operace na východní část Balkánu, Bosna a Hercegovina měly získat rozsáhlou autonomii, přičemž Andrassy si vyhradil právo na jejich případnou okupaci. Autonomie měla být udělena také Bulharsku. Vídeň se zavázala k benevolentní neutralitě. Dne 18. března 1877 se obě velmoci dohodly na přidání několika dodatků ke konvenci, jelikož válka Ruska s Tureckem se rýsovala stále jasněji a hrozilo, že by se Osmanská říše mohla pod tíhou ruského tlaku rozpadnout. Za předpokladu, že by k pádu sultánovy říše skutečně došlo, mělo Rusko získat Besarábii, zatímco Rakousko-Uhersko Bosnu a Hercegovinu. V podstatě šlo o zopakování zákupských dohod. Jedinou podstatnou změnou bylo to, že Rusko přiznalo Rakousko-Uhersku právo na využívání obchodních cest v Novopazarském snadžaku, který měl být podle předchozích dohod rozdělen mezi Srbsko a Černou Horu. Tím se Andrassymu podařilo pro monarchii zajistit převahu nad západním Balkánem, aniž by musel anektovat další území.¹⁰² Rusové se navíc zavázali, že nebudou usilovat o vytvoření velkého slovanského státu na Balkáně. Pro Rakousko-Uhersko byly tyto smlouvy obrovským úspěchem, neboť výměnou za pouhou neutralitu dokázalo prosadit svoje zájmy v oblasti.¹⁰³

Poté, co si tedy Rusko smluvně zajistilo neutralitu Vídně, pokračovalo v diplomatické ofenzivě. Ta vyvrcholila po britsko-ruských jednáních 31. března 1877 vydáním londýnského protokolu. Tento dokument navrhoval demobilizaci armád výměnou za zavedení reform v Osmanské říši pod dohledem velmocí. Velká Británie dávala navíc Istanbulu na srozuměnou, že jen v případě přijetí reformního programu bude Turecko hájit. Abdülhamit II. ale londýnský protokol odmítl se zdůvodněním přílišného vměšování velmocí do vnitřních záležitostí říše. Rusko ani nic jiného neočekávalo a odpovědělo

¹⁰¹ KODET, s. 4.

¹⁰² BRIDGE, s. 81–82.

¹⁰³ ANDERSON, s. 194.

mobilizací dalších divizí.¹⁰⁴ Nakonec následovala jednání s Rumunskem o průchodu ruských vojsk přes rumunské území. Rumunsko, které se snažilo získat úplnou nezávislost na Portě, zaujalo vůči ruským záměrům vstřícný postoj a 16. dubna 1877 byla podepsána rusko-rumunská vojenská konvence, podle níž byl ruským vojskům povolen přechod přes rumunské území, a na oplátku Rusko garantovalo územní celistvost Rumunska a přislíbilo uznání jeho nezávislosti.¹⁰⁵ Paradoxem však bylo, že v Budapešťské konvenci Rusko počítalo s připojením jižní Besarábie, která byla v této době právě součástí Rumunského knížectví. Rusko mělo nicméně volné ruce k zásahu.

¹⁰⁴ GOMBÁR, s. 240.

¹⁰⁵ RYCHLÍK, *Mezi Vídní a Cařihradem*, s. 197.

5 Rusko-turecká válka 1877–1878

Petrohradu nestálo již nic v cestě, a tak „24. dubna 1877 vydal car Alexandr II. v Kišiněvě ve jménu pravoslaví a slovanské vzájemnosti manifest o vyhlášení války Turecku“.¹⁰⁶ Asi nikdy v minulosti nemělo Rusko tak vhodnou příležitost pro válku s Tureckem. S Rakousko-Uherskem mělo podepsanou tajnou konvenci, Německo bylo neutrální, Velká Británie politicky rozdělená a Francie i Itálie byly vůči ruskému postupu benevolentní.

Ruské velení připravilo pro válečné operace dvě armády, jednu pro kavkazskou frontu a druhou pro dunajské bojiště. Kavkazskou armádu o síle 55 000 mužů vedl velkokníže Michail Nikolajevič a v čele dunajské armády, která čítala na 250 000 důstojníků a vojáků, stál velkokníže Nikolaj Nikolajevič starší. Válečné operace se však rozvíjely velice pomalu. Teprve v červnu překročila ruská armáda Dunaj, dobyla Sistovo a Trnovo a postupovala k balkánským průsmykům ve směru na Sofii a Drinopol. V červenci pak armádní skupina generála Josifa Vladimiroviče Gurka využila průlomů a rychle pronikla až k Balkánskému pohoří, kde dobyla strategicky významný průsmyk Šipka. Souběžně útočila ruská armáda také na kavkazské frontě, kde měla obsadit Kars, Erzurum a Batumi, a vázat tak co nejvíce sil Turků v Malé Asii. Zdálo se, že postupu ruských armád nebude nic bránit. Mezitím se však dostal generál Osman Paša odvážným tažením z Vidinu do týlu ruské armády a opevnil se ve strategicky důležitém městě Plevno. Navíc Rusové museli čelit velkému tlaku Süleymana Paši, který přesunul své jednotky po moři z Černé Hory přes thrácký přístav Dedeağaç, na Šipce. Jak již bylo zmíněno, Osmané měli v Černém moři naprostou převahu.¹⁰⁷ Oproti dvěma ruským obrněncům disponovala jejich flotila 15 obrněnými loďmi.¹⁰⁸

Vojenská situace dunajské armády se tak značně zkomplikovala. Turkům se podařilo zadržet ruský postup na Šipce a dokonce odrazit dva útoky na Plevno. Car se proto v této situaci rozhodl požádat o vojenskou pomoc Rumunsko, které již 21. května vyhlásilo úplnou nezávislost na Osmanské říši. Avšak ani spojené síly Ruska a Rumunska nedokázaly v půli září pevnost dobýt. Útočníci byli při pokusu o zteč Plevna odraženi a zaznamenali veliké ztráty. Během několika dní padlo na 13 000 Rusů a 3000 Rumunů. Ruské velení se po tomto neúspěchu rozhodlo pro obléhání a vyhladovění turecké posádky.

¹⁰⁶ GOMBÁR, s. 241.

¹⁰⁷ Je však nutné podotknout, že Turci vzhledem k neschopnému a nedostatečně vycvičenému personálu nedokázali své námořní převahy v Černém moři v průběhu války efektivně využít.

¹⁰⁸ NÁLEVKA, s. 40; GOMBÁR, s. 241.

Tímto úkolem byl pověřen zkušený generál Totleben. Osman Paša tak byl odříznut od okolního světa bez možnosti přísunu potravin a střeliva. Přesto se mu dařilo bránit pevnost ještě několik dalších měsíců.¹⁰⁹

Na kavkazské frontě mezitím Rusové dobyli několik pevností, což donutilo osmanského velitele Ahmeda Muhtara Pašu stáhnout se do pevnosti Kars, kde do podzimu odolával ruskému tlaku. Osmané navíc doufali, že příchod zimy zastaví boje a přinutí tak cara jednat o míru. Dlouhé zásobovací linie ruské armády byly totiž v zimních měsících dosti zranitelné.¹¹⁰ Válečné operace Rusů se však nezastavily a s nadcházející zimou se naopak množily neúspěchy Turků. Dne 14. listopadu 1877 byl Ahmet Muhtar Paša donucen opustit Kars a posléze ruský generál Loris Melikov oblehl také Erzurum. Na dunajské frontě se pak dne 10. prosince, po neúspěšném pokusu o prolomení blokády, vzdal Osman Paša v Plevnu se 42 000 obránci. Ruská armáda nyní mohla plně převzít iniciativu.¹¹¹ Po kapitulaci Plevna se navíc do války znovu zapojilo Srbsko a nové situace využilo také Řecko. Srbové zaútočili směrem na jih, obsadili Niš a Pirot a na západě vstoupili do oblasti Kosova pole. Řekové vyslali vojsko do Thesálie a Epiru na pomoc tamním krajanům, kteří se bouřili proti Turkům.¹¹²

Ruské velení povzbuzené pádem Plevna přeskupilo své síly a vojska dále postupovala zimním terénem. Vele důležitého úspěchu na dunajské frontě Rusové dosáhli 9. ledna 1878, když v rozhodující bitvě v průsmyku Šipka drtivě porazili osmanskou armádu. Uvolnění průsmyku ihned využil generál Gurko, jenž následně obsadil Sofii a v polovině ledna poblíž Plovdivu rozdrtil otřesená vojska Süleymana Paši. Dne 20. ledna se Rusové objevili u Drinopolu a bez vážnějšího odporu město dobyli. Následně pokračovali v soustředěném tlaku na Úžiny a ohrožovali dokonce hlavní město. Osmanská říše se ocitla na prahu katastrofy. Situace v Istanbulu byla k tomu všemu velice zoufalá. Hlavní město bylo totiž zaplaveno desítkami tisíc muslimů uprchnuvších z balkánských oblastí. Sultán Abdülhamit II. si uvědomil, že je nutné válku ukončit, a tak bylo dne 31. ledna v Drinopolu vyhlášeno příměří.¹¹³

Britové však byli ruským postupem znepokojeni. Již 13. prosince, tři dny po pádu Plevna, varoval ministr zahraničí Derby ruského velvyslance v Londýně Šuvalova, že pokud Rusové obsadí Istanbul a Úžiny, byť jen dočasně, vyhrazuje si Velká Británie právo

¹⁰⁹ AMORT, Čestmír, *Dějiny Bulharska*, Praha 1980, s. 279.

¹¹⁰ PALMER, s. 159.

¹¹¹ NÁLEVKA, s. 41; GOMBÁR, s. 242.

¹¹² RYCHLÍK, *Dějiny Bulharska*, s. 213.

¹¹³ GOMBÁR, s. 242; NÁLEVKA, s. 41.

samostatné akce na ochranu svých zájmů. Londýn nehodlal tolerovat změnu statu quo ve Středomoří a na Blízkém východě a Disraeli se už v této době připravoval na nejhorší, tedy na válku s Ruskem.¹¹⁴ Britský premiér uvažoval o možnosti obsazení Dardanel, avšak proti tomuto plánu se ostře postavili jak ministr zahraničí Derby, tak ministr pro Indii Salisbury. Oba jeho návrh označili za provokativní a příliš nebezpečný.¹¹⁵ Když ale Rusové postupovali dále k Úžinám, rozhodl se v lednu Disraeli vyslat britskou středomořskou flotilu k Dardanelám. Krize nabyla dalších rozměrů potom, co nový britský velvyslanec sir Henry Layard (funkci zastával v letech 1877 – 1880) telegrafoval několik dní po podepsání příměří v Drinopolu do Londýna: „*Příměří nezastavilo ruský postup. Porta je velmi znepokojená.*“¹¹⁶ Jeho zprávy se však nezakládaly na pravdě, jelikož velkokníže Nikolaj Nikolajevič podmínky příměří z Drinopolu úzkostlivě dodržoval. Poté, co ale Rusové přerušili telegrafní spojení mezi západní Evropou a Istanbulem a Layard byl nucen posílat zprávy do Londýna přes Bombaj, dospěl Disraeli k přesvědčení, že se Rusové chtějí zmocnit osmanského hlavního města.¹¹⁷

Za této situace britský parlament schválil vládě mimořádná vydání. Dne 8. února dostal admirál sir Phillipps Hornby, který již čtrnáct dní předtím zakotvil s britskou středomořskou flotilou v Besickém zálivu u Dardanel rozkaz, aby vplul do Úžin a v případě nutnosti opětoval palbu.¹¹⁸ Sultán, který Disraeliho podporu uvítal, však v této chvíli nevěděl, zda má Britům vstup do Marmarského moře dovolit, a proto se obrátil na parlament se žádostí o radu. Zde se ovšem nedočkal ničeho, pouze kritiky své osoby, a tak se rozhodl parlament rozpustit a fakticky také pozastavit ústavu.¹¹⁹ Abdülhamit II. se pak rozhodl britské flotile právo proplout Úžinami nedat, jelikož se domníval, a nikoliv neoprávněně, že by Rusové mohli tento krok pokládat za nepřátelský akt a obsadit tak Istanbul. Admirál Hornby však navzdory sultánovi 13. února do Úžin vstoupil a zakotvil u Princových ostrovů, pouhých pět mil od Istanbulu.¹²⁰ Jak sultán předpokládal, Rusové považovali přítomnost britského námořnictva v Úžinách za nepřátelský akt, a tak velkokníže Nikolaj Nikolajevič nařídil jednotkám postupovat ke břehům Marmarského

¹¹⁴ ANDERSON, s. 198.

¹¹⁵ BOURNE, s. 131.

¹¹⁶ PALMER, s. 162.

¹¹⁷ Tamtéž.

¹¹⁸ Tamtéž.

¹¹⁹ GOMBÁR, s. 242; Parlament znovu zasedl k jednání až po třech desetiletích.

¹²⁰ ANDERSON, s. 200.

moře. Vojska dorazila až do San Stefana, vzdáleného šest kilometrů od hradeb Istanbulu. Velká Británie a Rusko stály v tomto okamžiku jen malý krůček od války.¹²¹

Obě země se nakonec prostřednictvím ruského velvyslance v Londýně Šuvalova dohodly¹²², že ke zbraním nesáhnou. Car slíbil, že ruské jednotky nebudou pokračovat v postupu na Istanbul a ani nebudou okupovat Gallipolský poloostrov, pokud se britské jednotky nevyloží na žádném z břehů Marmarského moře. Alexandr II. si byl totiž dobře vědom toho, že Rusko si další válku nemůže dovolit. Rusové v bojích s Tureckem utrpěli veliké ztráty, mezi jednotkami na Balkáně řádil tyfus a stav financí byl katastrofální.¹²³ Mezitím navíc v San Stefanu začala mírová jednání Ruska s Osmanskou říší.

5.1 Sanstefanská mírová smlouva

Mírová smlouva ze San Stefana byla podepsána 3. března 1878. Jejím tvůrcem byl hrabě Ignatěv, který vycházel z podmínek drinopolského příměří a z panslavistických požadavků. Podle britského historika Palmera se jednalo o velké vítězství panslavismu.¹²⁴ Podmínky míru byly pro Osmanskou říši zdrcující. V podstatě znamenaly její konec jako evropské velmoci, kterou byla od konce Krymské války. Sanstefanský mír stanovil: „1. Vytvoření Velkého Bulharska sahajícího k Ochridskému jezeru a Egejskému moři, jež mělo být dědičným knížectvím nominálně podléhajícím sultánovi. Osmanská vojska byla zbavena práva zdržovat se na jeho území. Bulharsko mělo být dva roky obsazeno ruskou armádou. 2. Osmanská říše uzná nezávislost Srbska, Černé Hory a Rumunska. Rumunsko získá severní Dobrudžu, Srbsko i Černá Hora dostanou nevelká území. 3. Rusko připojí jižní Besarábii a na Kavkaze města Ardahan, Kars, Batumi a Bayezit. 4. Osmanská říše zaplatí válečné reparace ve výši 1,41 miliardy rublů s tím, že většina této částky bude kryta územními ústupky.“¹²⁵ Rusové navíc přiměli Turky akceptovat autonomii Bosny a Hercegoviny.¹²⁶

Ruská diplomacie, v těchto dnech určována panslavisty, počítala s tím, že Sanstefanským mírem postaví ostatní velmoci před hotovou věc. Mezinárodní reakce na

¹²¹ GOMBÁR, s. 242.

¹²² Šuvalov, jehož odpor vůči expanzionistickým cílům panslavistů byl hlubší než kdy jindy, usilovně pracoval, aby odvrátil nebezpečí anglo-ruského konfliktu a zachránil tak mír.

¹²³ ANDERSON, s. 201.

¹²⁴ PALMER, s. 164.

¹²⁵ GOMBÁR, s. 243.

¹²⁶ KODET, s. 5.

znění mírové smlouvy však byla veskrze odmítavá.¹²⁷ Evropské mocnosti se především obávaly toho, že pokud by došlo k naplnění této smlouvy, ruský vliv na Balkáně by neúměrně stoupl, čímž by mohla být narušena rovnováha sil na Blízkém východě. Sanstefanský mír však nepotěšil ani některé balkánské státy. Srbsko by totiž podle smlouvy obdrželo necelých 390 km², zatímco území Černé Hory by se ztrojnásobilo. Rumunsko, které ve válce bylo ruským spojencem, dopadlo ještě hůře, neboť mělo přijít o jižní Besarábii a za ní mělo dostat území, které mu bylo zcela cizí. Velkou nevoli pak mezi balkánskými státy vyvolalo vytvoření Velkého Bulharska, jehož hranice zahrnovaly oblasti, které ostatní státy někdy v budoucnu samy plánovaly připojit.¹²⁸ Největší nelibost však projevil Británie a Rakousko-Uhersko. Obě země protestovaly zejména proti vytvoření Velkého Bulharska, o němž nepochybovaly, že bude sloužit jako ruský satelit na Balkáně, skrze který bude Rusko trvale ohrožovat Istanbul a Úžiny.

Pro Andrásyho byl Sanstefanský mír hozenou rukavicí, jelikož došlo k flagrantnímu porušení Budapešťské konvence a veškerých dalších dohod uzavřených mezi Petrohradem a Vídní v průběhu Velké východní krize. Rakousko-Uherské zájmy byly vážně ohroženy. Vytvoření autonomní Bosny a Velkého Bulharska byly předzvěstí zničení prestiže a vlivu podunajské monarchie na Balkánském poloostrově.¹²⁹ Své námitky pak Andrásy v březnu sdělil přímo hraběti Ignatěvovi, který byl vyslán do Vídně, aby vše objasnil a zároveň zajistil přijetí nového uspořádání ze strany Rakousko-Uherska. Andrásy mu však zdůraznil, že zůstane věrný Spolku tří císařů a zdrží se přímé spolupráce s Londýnem jen za podmínky, když Velké Bulharsko bude značně zmenšeno a když Rakousko-Uhersko kromě Bosny a Hercegoviny získá také Novopazarský sandžak. Kvůli Ignatěvově neochotě uzavřít jakoukoliv závaznou smlouvu však jednání ztroskotala.¹³⁰

Mezitím se také v Londýně rozhodl Disraeli rázně jednat. Podle něho jakékoli rusko-turecké bilaterální ujednání, které měnilo výsledky Pařížského mírového kongresu z roku 1856 a londýnské konvence z roku 1871, nemohlo být uznáno bez souhlasu ostatních velmocí.¹³¹ Disraeli proto požadoval, aby Rusko předložilo velmocím celou mírovou smlouvu ze San Stefana k pečlivému přezkoumání. Podporoval také rakouský návrh, aby území Velkého Bulharska bylo značně redukováno. Když však Rusko odmítalo předložit celou smlouvu k přezkoumání, přesvědčil 27. března kabinet, aby byl povolán

¹²⁷ GOMBÁR, s. 243.

¹²⁸ JELAVICH, *History of the Balkans*, s. 358–359.

¹²⁹ BRIDGE, s. 86.

¹³⁰ Tamtéž, s. 89.

¹³¹ GOMBÁR, s. 245.

kontingent indické armády na Maltu. Ten na ostrov dorazil v půli dubna. V důsledku tohoto opatření se pak ministr zahraničí lord Derby, který nebyl ani zastáncem války, ani umělého udržování Osmanské říše při životě, rozhodl podat demisi. Jeho místo zaujal markýz Salisbury, který se nyní s Disraeliho postupem ztotožňoval a britská politika tak byla znovu jednotná.¹³²

V důsledku postoje Rakousko-Uherska podpořeného nyní Velkou Británií se postavení Ruska prudce zhoršilo, a proto bylo nutné hledat kompromis. Východisko ze svízelné situace nabídl Německo jako „nezajímavá“ velmoc, kde již „19. února 1878 přednesl kancléř Bismarck na říšském sněmu projev, v němž prohlásil, že ve východní otázce je ‚čestným makléřem‘, jehož úkolem je co nejrychleji konflikt ukončit. Bismarck odmítal ideu, že by Rusko mělo mandát Evropy k rozbití Osmanské říše a osvobození křesťanů“.¹³³ Petrohrad si uvědomoval, že se dostával do diplomatické izolace a obával se, že by se mohl octnout v situaci podobné jako za Krymské války. Car Alexandr II. věděl, že by jeho země další válečné střetnutí neunesla, a proto se ruská vláda rozhodla ustoupit.¹³⁴ Válečná a hospodářská vyčerpanost tak přiměla Rusko, aby přijalo návrh na svolání mezinárodního kongresu do Berlína, kde mělo dojít k vyřešení problému ohledně balkánského uspořádání a k revizi Sanstefanské mírové smlouvy.

¹³² BOURNE, s. 131–133.

¹³³ GOMBÁR, s. 245.

¹³⁴ JELAVICH, *History of the Balkans*, s. 359.

6 Berlínský kongres

Jako velice důležitá pro nadcházející kongres se ukázala jednání, která proběhla těsně před jeho zahájením. Ve druhé polovině května byl ze svého úřadu odejit hrabě Ignatěv, jehož vliv na ruskou zahraniční politiku společně s panslavisty byl nyní na ústupu a hlavními jednáními byl pověřen smířlivý a umírněný hrabě Šuvalov.¹³⁵ Právě jednání Šuvalova se Salisburym v Londýně byla naprosto klíčová. Dne 30. května 1878 byla totiž podepsána rusko-britská dohoda, která značně omezovala ruské zisky na Balkáně. Rusko dále přijalo kompromis ohledně Velkého Bulharska, které bylo výrazně redukováno. Za to si smělo na Kavkaze ponechat Kars, Batumi a Ardahan a připojit jižní Besarábii. Tato dohoda pak posloužila jako dobré východisko pro úspěšná jednání na Berlínském kongresu.¹³⁶ Britové tak dosáhli značného diplomatického vítězství.

Další úspěch Velká Británie zaznamenala 4. června 1878, poté co s Osmanskou říší podepsala Kyperskou konvenci, která znamenala britskou okupaci a správu Kypru. Kypr však nadále formálně spadal pod sultánovu svrchovanost. Anglie se na oplátku zavázala bránit Turecko v asijských oblastech před další ruskou agresí. Britové touto konvencí získali strategickou základnu ve východním Středomoří střežící bezpečnost Suez. Krátce na to Londýn ještě více posílil svou pozici, když 9. června podepsal s Rakousko-Uherskem tajnou smlouvu o společném postupu na nadcházejícím kongresu. Vídeň pak na základě tohoto dokumentu obdržela britský souhlas s budoucí okupací Bosny a Hercegoviny.¹³⁷ Za těchto okolností byly všechny zainteresované strany připraveny zamířit na mírový kongres.

Samotný berlínský kongres se konal od 13. června do 13. července 1878 a byl třetím velkým evropským kongresem v 19. století. Kongres byl zahájen za předsednictví „čestného makléře“ knížete Bismarcka v Radziwillském paláci v centru Berlína poblíž třídy Unter den Linden.¹³⁸ Na jednání se sešli přední evropští státníci, kteří však někdy bývají označováni za velice bizarní skupinu.¹³⁹ Mezi hlavní aktéry berlínského kongresu patřili ruský ministr zahraničí Gorčakov se svým pomocníkem Šuvalovem, rakousko-uherský ministr zahraničí Andrassy a britský premiér Disraeli společně s markýzem Salisburym. Bylo to vůbec poprvé v britských dějinách, kdy se mezinárodního kongresu

¹³⁵ JELAVICH, *A Century of Russian Foreign Policy*, s. 182.

¹³⁶ ANDERSON, s. 207.

¹³⁷ SKŘIVAN, s. 224–225.

¹³⁸ GLENNY, s. 121.

¹³⁹ NÁLEVKA, s. 45.

mimo území Velké Británie účastnil jak předseda vlády, tak ministr zahraničí.¹⁴⁰ Mezi další účastníky patřili francouzský ministr zahraničí William Waddington a italský hrabě Luigi Corti. Nechyběli samozřejmě delegáti Osmanské říše a vysláni byli také zástupci ostatních balkánských států, jejichž požadavky a připomínky však nebyly většinou akceptovány. Velmoci měly totiž své představy o politickém a geografickém uspořádání balkánského prostoru. Bismarck se „netajil tím, že ho osud konkrétních lokalit – řečeno jeho slovy ‚smerduých hnízd‘ – příliš nezajímá, a pokud marní v letním parnu čas na kongresu, pak to dělá jen proto, aby zabránil konfliktům mezi velmocemi“.¹⁴¹ Tajemníkem kongresu byl Joseph Maria von Radowitz, jehož „grand buffet“, sousedící s kongresovým sálem, získal pověst nejúčinnějšího diplomatického nástroje v Berlíně.¹⁴²

Vlastní jednání na berlínském kongresu probíhala podle přesně stanoveného plánu, kdy byla Sanstefanská mírová smlouva projednávána bod za bodem. Přestože byly hlavní body mezi Anglií a Ruskem dohodnuty již před začátkem kongresu, byl osud Velkého Bulharska dlouze diskutován. Spory se vedly především ohledně vymezení hranic Bulharska, neboť detaily, které nebyly přesně stanoveny v britsko-ruské dohodě z 30. května, měly vzhledem ke strategickému významu balkánských průsmyků značnou váhu.¹⁴³ Nakonec se velmoci na všech detailech dohodly a Velké Bulharsko bylo rozděleno na tři části. Z ústřední části Velkého Bulharska bylo vytvořeno samostatné Bulharské knížectví, zatímco z jižní části vznikla autonomní provincie Východní Rumélie, kterou měl spravovat Osmanskou říší jmenovaný křesťanský místodržící. Třetí část, Makedonie a Thrákie, se vrátila pod přímou osmanskou vládu.¹⁴⁴

Bouřlivé spory mezi Británií a Ruskem také probíhaly při vymezení hranic na Kavkaze a v Malé Asii. Skutečný problém spočíval v klání mezi Disraelim a Gorčakovem, kdežto jejich sekundanti Šuvalov a Salisbury se opakovaně snažili dosáhnout dohody nad hlavami svých nadřízených.¹⁴⁵ Jednání navíc ztěžovala také skutečnost, že na kongresu byl nedostatek spolehlivých a přesných map, podle nichž by bylo možné vytyčit hranice, na což si stěžoval také kníže Hohenlohe.¹⁴⁶ Paradoxem dále bylo, že jak Disraeli, tak Gorčakov, měli o této oblasti nedostatečné, nebo téměř žádné znalosti. Salisbury si

¹⁴⁰ KISSINGER, Henry, *Umění diplomacie. Od Richelieua k pádu Berlínské zdi*, Praha 1999, s. 159.

¹⁴¹ NÁLEVKA, s. 46.

¹⁴² GLENNY, s. 121.

¹⁴³ GOMBÁR, s. 247.

¹⁴⁴ JELAVICH, *History of the Balkans*, s. 360.

¹⁴⁵ GLENNY, s. 123.

¹⁴⁶ MEDLICOTT, W. N., *The Congress of Berlin and After. A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement 1878–1880*, London 1938, s. 119.

stěžoval, že Disraeli v životě neviděl mapu Malé Asie a Šuvalov tvrdil, že Gorčakov není schopný ani přibližně na mapě označit, kde se nachází Kars a Batumi, kolem nichž se vedly velké debaty.¹⁴⁷ Podle závěrečného protokolu Rusko nakonec připojilo Ardahan, Kars a Batumi, avšak Bayezit zůstal Turecku. Mezi další schválené změny patřilo uznání úplné nezávislosti Srbska, Černé Hory a Rumunska, které dostalo severní Dobrudžu. Dále bylo schváleno, že režim Úžin zůstane v nezměněném stavu a Řecku byly slíbeny územní ústupky. Osmanská říše měla zaplatit válečné reparace ve výši 802,5 milionů franků.¹⁴⁸

Pro Rakousko-Uhersko byl zdaleka nejvýznamnější 25. článek berlínské smlouvy, který konstatoval, že: „*Provincie Bosna a Hercegovina budou okupovány Rakouskem-Uherskem, které je bude také spravovat. Jelikož si vláda Rakouska-Uherska nepřeje převzít správu Novopazarského sandžaku, který se nachází mezi Srbskem a Černou Horou jihovýchodním směrem na město Mitrovici, zůstane zde osmanská správa. Avšak aby se zajistilo dodržování nového politického stavu, stejně tak jako svobody a bezpečnosti dopravy, Rakousko-Uhersko si vyměňuje právo držet vojenské garnizony a kontrolu nad vojenskými a obchodními cestami v celém prostoru tohoto dílu starého vilajetu Bosna. V tomto smyslu se Rakousko-Uhersko a Turecko dohodnou o jednotlivostech.*“¹⁴⁹ Vídeň tedy získala právo okupovat a spravovat Bosnu a Hercegovinu a také vojensky obsadit Novopazarský sandžak, který byl podle Andrásyho názoru „*pro Bosnu a Hercegovinu totéž co Úžiny pro Černé moře: brána na východ, která musí zůstat otevřena. Pokud by se jej zmocnily Srbsko a Černá Hora, stala by se z Bosny místo rakousko-uherské základny vlivu na Blízkém východě slepá ulička; Turecko, jež by se ocitlo bez rakousko-uherské podpory, by navíc nemohlo dlouho přežít.*“¹⁵⁰ Podle některých historiků se tak Andrásy po získání Bosny a Hercegoviny začal opět vracet k ideji Osmanské říše jako bariéry proti šíření slovanského živlu na Balkáně.¹⁵¹

Rakousko-Uherská diplomacie tedy zaznamenala na Berlínském kongresu nesporný úspěch. Se zněním závěrečného protokolu byla spokojena také Velká Británie, které se podařilo rozdělit Velké Bulharsko a eliminovat ruský vliv na Balkáně a v Úžinách. Benjamin Disraeli se do Londýna vracel jako vítěz. Navíc si uvědomoval, že na berlínském

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 107.

¹⁴⁸ GOMBÁR, s. 247.

¹⁴⁹ HLADKÝ, s. 72–73.

¹⁵⁰ KODET, s. 8.

¹⁵¹ Tamtéž.

úspěchu se výraznou měrou podílel také Salisbury, a proto po návratu trval na tom, že Podvazkový řád obdrží jen tehdy, pokud ho získá i Salisbury.¹⁵²

Kdo však nebyl spokojený se závěry Berlínského kongresu, bylo Rusko. Kancléř Gorčakov si po konci jednání povzdychl: „*Obětovali jsme 100 000 vojáků a 100 miliónů v penězích pro nic za nic.*“¹⁵³ Ještě více zklamaný byl car Alexandr II., který nesl revizi sanstefanského míru velmi těžce a netajil se názorem, že ho o plody těžce vybojovaného vítězství s Osmanskou říší připravila koalice evropských mocností v čele s Bismarckem.¹⁵⁴ Turecko bylo sice opět v Evropě, jak poznamenal Bismarck, ale jeho Spolek tří císařů byl po Berlínském kongresu ukončenou kapitolou.¹⁵⁵ Ruská animozita tedy paradoxně nebyla namířena proti Velké Británii, která byla hlavním konkurentem Ruska a která mu na Berlínském kongresu ušetřila nejednu porážku, ale proti Německu, které bylo předtím považováno za přítele a spojence.¹⁵⁶ Bismarck si uvědomoval, že se vztahy Německa a Ruska vážně zhoršily a že se mu nepodaří trvale zmírnit rozpory Rakousko-Uherska a Ruska v balkánských záležitostech. Na základě těchto okolností se proto rozhodl ke změně politiky. Bismarck nyní usiloval o zlepšení vztahů s Velkou Británií a o navázání těsnější spolupráce s Vídní. Andrassy byl Bismarckovou změnou kurzu nadšen. Výsledkem byl zrod spojenectví mezi oběma zeměmi. Dne 7. října 1879 byla ve Vídni podepsána tajná smlouva, která dala vzniknout tzv. Dvojspolku. Alianční smlouva obsahovala vzájemné záruky pro případ války s Ruskem a byla prvním krokem na cestě k vytváření mocenských bloků, které se proti sobě postavily v první světové válce.¹⁵⁷

Osmanská říše byla po Berlínském kongresu vyhoštěna z „koncertu velmocí“, do něhož patřila od konce Krymské války, přestože se její území rozprostíralo od Drinopole až po balkánský Skadar na Jaderském pobřeží. Její vliv na Balkáně značně poklesl. Po podepsání finální mírové smlouvy mezi Vysokou Portou a Ruskem z února 1879, která se nesla v duchu berlínských ujednání, přišla sultánova říše o dvě pětiny území a jednu pětinu obyvatel. Navíc se Turecko opět potácelo na pokraji hospodářského kolapsu, k čemuž značnou měrou přispěla rusko-turecká válka.¹⁵⁸ I přestože Berlínský kongres nepřinesl v rámci Východní otázky žádné trvalé řešení, na jistou dobu však hlavní

¹⁵² GAJDOŠOVÁ, Romana, *Disraeli a Gladstone – víc než politická rivalita*. In: Historický obzor 24, 2013, 9/10, s. 201–202.

¹⁵³ PILÁT, s. 194.

¹⁵⁴ ANDERSON, s. 217

¹⁵⁵ PILÁT, s. 194.

¹⁵⁶ JELAVICH, *A Century of Russian Foreign Policy*, s. 185–186.

¹⁵⁷ SKŘIVAN, s. 225–226.

¹⁵⁸ PALMER, s. 171–172.

problémy v této oblasti utlumil. Tajemník kongresu Radowitz po jeho skončení napsal, že: „*Celkem vzato splnil svůj cíl, neboť udrží mír ,zhruba na pět let‘.*“¹⁵⁹ Berlínské uspořádání však bylo postaveno na pevnějších základech, než se Radowitz domníval a dokázalo zabránit vážnému střetu mezi evropskými velmocemi ne na pět let, ale na více než tři desetiletí.

¹⁵⁹ GLENNY, s. 127.

Závěr

V průběhu 19. století se Osmanská říše potýkala s vnitřními ekonomickými a politickými problémy. Ty nezapříčinily pouze dlouholeté a vyčerpávající války, ale také zastaralý a nepružný hospodářský základ říše. Osmanská říše tak nebyla schopná držet po ekonomické stránce krok s dynamicky se rozvíjející západní Evropou. Přelomovou událostí pro vývoj Osmanské říše pak byla účast v Krymské válce. Země se sice ocitla na straně vítězů a byla přijata do „evropského koncertu“ velmocí, pařížský mír z roku 1856 jí garantoval nezávislost a územní celistvost, avšak válka uvalila na státní pokladnu obrovské finanční břemeno. Státní deficit se v následujících letech vyšplhal do závratných výšin a situaci ještě zhoršovala marnotratnost jednotlivých sultánů. Jelikož státní pokladna zela prázdnotou, docházelo ke zvyšování a zavádění nových daní.

Vnitřní krize v Osmanské říši vyvrcholila v letech 1874 a 1875, kdy oblasti Balkánu a Anatólie postihlo katastrofální sucho a velice krutá zima. Následkem toho na mnoha místech propukl hladomor. Zvyšování daňového zatížení a zhoršující se životní podmínky byly pak příčinou vypuknutí povstání křesťanských rolníků v Bosně a Hercegovině. Začátek povstání tak měl pouze sociální a ekonomický charakter, nikoliv nacionální, kvůli kterému posléze došlo k internacionalizaci celého problému. Povstání se rozšířilo za hranice Osmanské říše až kvůli angažovanosti Srbska a Černé Hory, které povstalcům poskytovaly pomoc a vzhledem k neschopnosti Osmanů povstání včas potlačit. Když následně povstalci žádali autonomii nebo spojení Bosny a Hercegoviny s okolními státy, došlo opět k otevření Východní otázky.

Události na Balkánském poloostrově sledovalo se značnou pozorností Rakousko-Uhersko, kterému po vytlačení z italského a německého prostoru zbyl Balkán jako poslední oblast, kde mohlo rozvíjet svou velmocenskou aktivitu. Zde pak naráželo na aspirace Ruska, které po vypovězení klauzulí o demilitarizaci černomořského pobřeží směřovalo svou aktivitu především do oblasti černomořských Úžin. Ačkoli byly obě země společně s Německem od roku 1873 ve společném svazku Spolku tří císařů, došlo mezi nimi k rostoucímu napětí zvláště poté, když Rusko, které v této době hrálo roli ochránce pravoslavných sultánových poddaných, začalo povstalce také podporovat. Pomoc pocházela především od ruských panslavistů, kteří v druhé polovině 19. století do značné míry ovlivňovali zahraniční politiku Ruska. I přesto, že jejich cílem bylo pomoci balkánským křesťanům, mezi nimiž požívali značnou popularitu, chtěli jejich národní

aspirace využít ve prospěch ruských zájmů, především k revidování výsledků Krymské války.

Přesto se Rakousko-Uhersko a Rusko na počátku krize, v rámci Spolku tří císařů, snažily situaci vyřešit společnými návrhy na reformy pro vzbouřenecké oblasti. Vyústěním těchto snah bylo vydání Berlínského memoranda v květnu 1876, které vypadalo, že mohlo krizi vyřešit. Naneštěstí Velká Británie, v čele s Benjaminem Disraelim, pochopila tyto snahy jako pokus Ruska o rozšíření vlivu na Balkáně, a tak memorandum odmítla. Situace na Balkáně se tak nevyřešila a dokonce se zhoršila. Osmanská říše byla britským stanoviskem povzbuzena a přijetí memoranda také zamítla. Mezitím Turci krvavě potlačili Bulharské povstání v dubnu 1876. Evropská veřejnost byla těmito událostmi pobouřena. Také ve Velké Británii, která byla tradičním ochráncem integrity Osmanské říše, došlo k okamžité změně nálad veřejného mínění a ani konzervativní kabinet nebyl ve vztahu k budoucnosti Turecka jednotný. Srbsko a Černá Hora v důsledku zpráv o potlačení Dubnového povstání vyhlásily Osmanské říši válku, ve které ale kráčely od porážky k porážce. Nové události na Balkáně přivedly již na začátku července 1876 Rakousko-Uhersko a Rusko k jednacímu stolu, kde Vídeň poprvé vznesla teritoriální požadavky pro případ rozpadu Osmanské říše. Toto stanovisko pak zastávala v průběhu celé Velké východní krize.

Zhoršující se situace nakonec přiměla evropské mocnosti na přelomu let 1876/1877 svolat mezinárodní konferenci do hlavního města Osmanské říše. Jak se ukázalo, byla to poslední možnost na vyřešení tohoto problému mírovými prostředky. Jelikož jednání v Istanbulu nikam nevedla, rozhodlo se carské Rusko vyřešit Východní otázku s konečnou platností za použití vojenské síly. Budapešťská konvence z ledna 1877 pak měla zamezit případnému střetu s Rakousko-Uherskem. Podle této smlouvy došlo k vymezení sfér vlivu na Balkáně a Rusko se zavázalo, že nevytvoří velký slovanský stát. Právě tento závazek však Rusko po rusko-turecké válce z let 1877/1878 porušilo. V Sanstefanské mírové smlouvě z března 1878 došlo ke vzniku Velkého Bulharska, a to především díky úsilí ruských panslavistů.

Vzhledem k tomu, že Rusko závažným způsobem porušilo své závazky vůči Rakousko-Uhersku, rozhodl se Andrassy, pro užší spolupráci s Londýnem, který ve vytvoření Velkého Bulharska spatřoval ohrožení mocenské rovnováhy na Blízkém východě. Nejenže tímto krokem Rusko popudilo přední evropské velmoci, ale také se tím razantně zhoršily jeho vztahy s ostatními balkánskými státy. Rusko se dostávalo do

nebezpečné mezinárodní izolace, a tak byl car Alexandr II. nucen ustoupit a přijmout návrh na svolání mezinárodního kongresu do Berlína v létě 1878, kde mělo dojít k vyřešení Velké východní krize. Na Berlínském kongresu pak došlo k revizi Sanstefanského míru a především k rozdělení Velkého Bulharska. Jako klíčová se při kongresových jednáních ukázala spolupráce Velké Británie a Rakousko-Uherska, díky čemuž Rusko vyšlo z vítězné války s malými zisky. Přestože Berlínský kongres celé množství problémů ve sféře Východní otázky vyřešil, mnoho dalších jich otevřel.

Rozdělení Velkého Bulharska na Bulharské knížectví a Východní Rumélii nepřineslo trvalé řešení a již v roce 1885 události v této oblasti vyvolaly novou mezinárodní krizi. Ani Rakousko-Uherská okupace Bosny a Hercegoviny neprobíhala nikterak hladce a odpor místních povstalců byl zlomen až na konci října 1878. Otázka budoucí správy pak způsobovala napětí mezi Vídní a Budapeští. Osmanská říše byla sice zachráněna před úplným rozpadem, ale její pověst byla značně poškozena. Navíc byla vyloučena z „evropského koncertu“ a v roce 1881 ztratila částečně svou suverenitu, když přijala dozor evropských bankéřů nad svými financemi. Velká Británie dále vůči ní přestala praktikovat svou politiku „Integrity of Turkey“. Již v červnu 1878 získala na základě sultánova souhlasu Kypr a v roce 1882 okupovala Egypt. V samotné Osmanské říši došlo k ustavení téměř třicetileté despotické vlády sultána Abdülhamida II.

Jedním ze zásadních důsledků Velké východní krize v rámci vývoje mezinárodních vztahů pak byl konec existence Spolku tří císařů, který však prakticky nefungoval již od března 1878, kdy Vídeň začala aktivně spolupracovat s Londýnem. Po Berlínském kongresu se také razantně zhoršily vztahy Německa a Ruska, jelikož Rusko nedostalo od Německa takovou podporu, jakou si představovalo a mělo za to, že Bismarck byl strůjcem jeho diplomatické porážky. Bismarck se nakonec v důsledku ochlazení vztahů s Petrohradem rozhodl změnit svou politiku a zlepšit vztahy s Vídní. Výsledkem byl vznik Dvojspolku, který sehrál důležitou roli při vytváření mocenských bloků, které se střetly v první světové válce. Velká východní krize byla předělem ve vývoji mezinárodních vztahů a její důsledky doznávaly ještě řadu následujících let.

Seznam použité literatury

- AMORT, Čestmír, *Dějiny Bulharska*, Praha 1980.
- ANDERSON, M. S., *The Eastern Question 1774–1923. A Study in International Relations*, London, Melbourne, New York, Toronto 1966.
- BAUER, František, *Bismarck v mezinárodní politice po prusko-francouzské válce (1871–1890)*, Praha 2001.
- BOURNE, Kenneth, *The Foreign Policy of Victorian England 1830–1902*, Oxford 1970.
- FREELY, John, *Tajemství paláců. Soukromý život sultánů v Istanbulu*, Praha 2004.
- GAJDOŠOVÁ, Romana, *Disraeli a Gladstone – víc než politická rivalita*. In: *Historický obzor* 24, 2013, 9/10, s. 194–203.
- GLENNY, Misha, *Balkán 1804–1999. Nacionalismus, válka a velmoci*, Praha 2003.
- GOMBÁR, Eduard, *Moderní dějiny islámských zemí*, Praha 1999.
- HLADKÝ, Ladislav, *Bosenská otázka v 19. a 20. století*, Brno 2006.
- HLAVAČKA, Milan, PEČENKA, Marek, *Trojspolek. Německá, rakousko-uherská a italská zahraniční politika před první světovou válkou*, Praha 1999.
- CHVOSTOV, Vladimír Michajlovič, *Dějiny diplomacie II. Diplomacie v novověku 1871–1914*, Praha 1965.
- JELAVICH, Barbara, *A Century of Russian Foreign Policy 1814–1914*, New York 1964.
- JELAVICH, Barbara, *History of the Balkans. 18th and 19th Centuries*, Cambridge 1983.
- KISSINGER, Henry, *Umění diplomacie. Od Richelieua k pádu Berlínské zdi*, Praha 1999.
- KODET, Roman, *Rakousko-Uhersko a Východní krize 1875–1878*. In: *Historický obzor* 24, 2013, 1/2, s. 2–9.
- LANGER, William L., *European Alliances and Alignments 1871–1890*, New York 1950.
- LIEVEN, Dominic, *Dilemmas of Empire 1850–1918. Power, Territory, Identity*. In: *Journal of Contemporary History* 34, 1999, 2, s. 163–200.
- MEDLICOTT, W. N., *The Congress of Berlin and After. A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement 1878–1880*, London 1938.
- NÁLEVKA, Vladimír, *Koncert Velmocí. Mezinárodní vztahy v letech 1871–1914*, Praha 2006.
- PALMER, Alan, *Úpadek a pád Osmanské říše*, Praha 1996.
- PAMUK, Şevket, *The Ottoman Empire in the "Great Depression" of 1873–1896*. In: *The Journal of Economic History* 44, 1984, 1, s. 107–118.

- PILÁT, Jan, *Benjamin Disraeli*, Praha 1967.
- RYCHLÍK, Jan, *Dějiny Bulharska*, Praha 2000.
- RYCHLÍK, Jan, *Mezi Vídní a Cařihradem 1. Utváření balkánských národů*, Praha 2009.
- SKŘIVAN, Aleš st., BUDIL, Ivo, KODET, Roman, SKŘIVAN, Aleš ml., NOVOTNÝ, Lukáš, *Kapitoly z dějin 19. století. Úvod do výuky moderních dějin I*, Plzeň 2013, elektronická podoba.
- SKŘIVAN, Aleš, *Evropská politika 1648–1914*, Praha 1999.
- STOJANOVIĆ, Mihailo D., *The Great Powers and the Balkans 1875–1878*, Cambridge 1968.
- URBAN, Oto, *František Josef I.*, Praha 1991.
- VESELÁ, Zdenka, *Novověké dějiny Turecka I. díl. Dějiny osmanské říše od reforem Nizami Cedidu do rozkladu impéria (1918)*, Praha 1966.
- VESELÝ, Zdeněk, *Smlouvy, pakty, dohody*, Praha 2006.
- WEITHMANN, Michael W., *Balkán. 2000 let mezi východem a západem*, Praha 1996.
- ŽEČEV, Nikolaj, *Mezinárodní ohlas dubnového povstání 1876*. In: SPFFBU C 23/24, 1976/77, s. 147–155.

Resumé

The aim of this bachelor thesis is to analyze the basic events of the Great Eastern Crisis of 1875–1878 with regard to its causes and the international implications which had an impact on further formation of relationships of European powers in the sphere of Eastern Questions. Attention is also paid to the impact of this historic event in the development of international relations in the context of the "Concert of Europe". The Ottoman Empire was contending with ever larger economic difficulties during the 19th century which culminated at the turn of the years 1874/1875. In these years the Ottoman Empire suffered a huge crop failure which resulted in famine in many parts of the country. The subsequent rebellion in Bosnia and Herzegovina is considered as the beginning of the Great Eastern Crisis. The unrest in the Balkans spread further and there has also been an uprising of the Bulgarians in April 1876 who were brutally suppressed by the ottoman irregulars – bashi-bazouk. These events became known as the Bulgarian horrors. In response to this suppression Serbia and Montenegro declared war on Turkey. The European Great Powers closely monitored the situation in the Balkans and at the turn of the year 1876/1877 they sought to resolve the situation at the Constantinople Conference. The negotiations, however, failed after the Grand Vizier Midhat Paşa proclaimed an Ottoman Constitution. Russia has therefore decided to solve the Great Eastern Crisis by a military action and in the years 1877/1878 Russo-Turkish war took place. This conflict was ended by the Treaty of San Stefano in March 1878. The international response to the text of the peace treaty, however, was completely dismissive. Russia was now threatened by the possibility of war with European powers, especially with Great Britain. As a result it agreed to the calling of an international congress in Berlin which was supposed to resolve the crisis. Although the Congress of Berlin solved the whole multitude of problems in the sphere of Eastern Question, many more were opened. One of the major consequences of the Great Eastern Crisis within the framework of development of international relations was the end of the existence of the League of the Three Emperors. After the Congress of Berlin the relations of Germany and Russia also got worse. Bismarck eventually, due to the cooling of relations with the St. Petersburg, decided to change its policy and improve relations with Vienna. The result was the creation of the Dual Alliance which played an important role in creating the war-camps which clashed in the First World War. The Great Eastern Crisis was a turning point in the evolution of international relations.